

HISTORIJA ISTORIJA POVIJEST

Sadržaj

1	Predgovor
2	Uvod
5	Vježbe
6	1. Što je za tebe spomenik?
7	2. Moje gledište, tvoje gledište
10	3. Pantomima sa spomenicima
11	4. Izazovi građenja spomenika
13	5. Biografija spomenika
14	Memory Walk Vodič za čitanje spomenika
15	6. Memory Walk kratki filmovi
16	7. Jedan spomenik, deset uloga
17	Kartice s ulogama
19	8. Moj idealni spomenik
20	9. Debatiranje o spomenicima
21	10. Lokalni spomenici
22	11. Usmena povijest spomenika
23	Priča o radionici Memory Walk
23	Razvoj ideje
27	Primjer programa Memory Walk radionice
28	Video-komentari HIP
29	Sarajevo, BiH
33	Zagreb, Hrvatska
36	Skoplje, Makedonija
39	Beograd, Srbija
44	Memory Walk Biblioteka
47	Suradnici na projektu
48	Zahvale

Predgovor

Priručnik koji se nalazi pred vama predstavlja jedan od ključnih nastavnih pomagala razvijenih u okviru projekta Historija, Istorija, Povijest – Pouke za sadašnjost. Projekt je pokrenula Kuća Anne Frank 2015. u suradnji s lokalnim partnerskim organizacijama iz Hrvatske (Hrvatska Edukacijska i Razvojna Mreža za Evoluciju Sporazumijevanja - HERMES), Bosne i Hercegovine (Inicijativa mladih za ljudska prava/Youth Initiative for Human Rights - YIHR i Humanost u akciji/Humanity in Action – HIA), Srbije (Otvorena komunikacija – OK) i Makedonije (Obrazovni forum mladih/Mladinski Obrazoven Forum – MOF).

Na samom začetku ciljevi projekta bili su veliki – povećati svijest i ohrabriti raspravu o nedavnoj povijesti nacionalizma, isključivosti, predrasuda i diskriminacije u regiji te promovirati debatu i komunikaciju o našoj zajedničkoj prošlosti. Također, željeli smo potaknuti kritičko promišljanje o povijesnim događajima i njihovu značenju za izazove današnjega vremena, kao i inspirirati interdisciplinarno poučavanje povijesti zasnovano na građanskom odgoju i obrazovanju.

Projekt se zasniva na misiji Kuće Anne Frank, neovisne organizacije kojoj je povjerena briga o mjestu gdje se Anne Frank skrivala za vrijeme Drugoga svjetskog rata i gdje je pisala svoj dnevnik. U novije doba organizacija potiče na razmišljanje o opasnostima antisemitizma, rasizma i diskriminacije naglašavajući važnosti slobode, jednakih prava i demokracije u cijelom svijetu. U skladu s ovom misijom obrazovni program Memory Walk potiče mlade ljude da se sjećaju prošlosti, proučavaju načine na koje je ona predstavljena baštinom te da reagiraju na potencijalna pogrešna tumačenja i manipulacije poviješću i sjećanjima.

Uz priručnik za nastavnike objavljen je DVD s trinaest kratkih filmova koje su snimili učenici srednjih škola iz Hrvatske, Srbije, Bosne i Hercegovine i Makedonije. Nadamo se da će ti filmovi potaknuti raspravu o povijesti i sjećanju u školskim učionicama, ali i izvan njih, budući da je povijest predugo uzrok podjela i prijepora na ovim prostorima. Osim toga, vjerujemo da će metodologija koja se temelji na otvorenoj raspravi i izlaganju različitih stavova omogućiti mladima da obrade prošlost na način koji im omogućava da je povežu i sa svojom sadašnjošću i budućnošću.

Želimo vam uspješno učenje i poučavanje uz ovaj priručnik i DVD, kao i proučavanje spomenika u svojim gradovima pomoću Memory Walk metoda.

Dr. sc. Maja Nenadović
Koordinatorica projekta Historija, Istorija, Povijest – Pouke za sadašnjost
Obrazovni programi, Kuća Anne Frank

Uvod

Zadovoljstvo nam je predstaviti vam priručnik Koraci sjećanja za voditelje radionica i nastavnike koji je namijenjen poučavanju i raspravljanju problematike naslijeđa i sjećanja uključivanjem inovativnih i kreativnih metoda.

Priručnik nudi konkretne obrazovne materijale koji omogućavaju poticanje rasprave o problematici spomenika i poticanje mladih ljudi na preispitivanje povijesti.

Priručnik je namijenjen upotrebi u formalnom i neformalnom obrazovanju mladih starosti od 15 do 20 godina.

Genealogija Memory Walk projekta

Od 2012. Kuća Anne Frank bavi se razvojem projekta Memory Walk u suradnji sa svojim partnerskim organizacijama u cijelom svijetu. Koncept uključuje edukativnu filmsku radionicu koja pomaže mladima razmotriti javnu kulturu sjećanja.

Između 2012. i 2015. mladi srednjoškolske dobi snimili su više od pedeset kratkih filmova o spomenicima koje su pogledale stotine sudionika projekta iz različitih zemalja svijeta. Kako se u početku radilo o neformalnim edukativnim radionicama koje su trajale 3 do 5 dana, uskoro je postalo jasno da postoji potreba za razvijanjem nastavnoga materijala koji će olakšati nastavnicima i suradnicima u formalnom obrazovanju da se bave ovim temama budući da najčešće imaju premalo vremena na raspolaganju u okviru nastavnoga procesa.

Poučeni iskustvima naših partnerskih organizacija iz Bosne i Hercegovine i Ukrajine, ovaj priručnik omogućava korištenje Memory Walk metode u učionici i na radionicama različita trajanja.

Zašto se usredotočiti na spomenike?

Spomenici su često namijenjeni budućim generacijama, no upravo su one nerijetko isključene iz procesa donošenja odluke, građenja i očuvanja objekta memorijalizacije. U isto su vrijeme mladi ljudi često nedovoljno opremljeni i nezainteresirani za cementirana, propisana sjećanja koja se, naizgled, bave samo prošlošću.

Svrha je Memory Walk radionica pokazati kako spomenici govore o problemima današnjice isto onoliko koliko govore o prošlosti. Spomenici govore o tome tko smo, odakle potječemo te nam pomažu definirati što je to što se smatra važnim, a što manje važnim u kontekstu sjećanja. Imena ulica, komemorativne ploče i spomenici mogu ukazati na osporavanu povijest i nejednake odnose moći, a i priče prešućene u javnome prostoru mogu nositi jednako snažnu poruku. Težnja aktivnosti projekta Memory Walk jest informirati mlade ljude o ključnim povijesnim događajima i potaknuti ih na iznošenje svoga mišljenja i stajališta o dominantnim ideologijama i pričama postojećih spomenika, ali i onih, nepostojećih, koje bi tek trebalo izgraditi.

Kreativnim, kritičkim i inovativnim vježbama učenici će povećati svijest o povijesnim i interkulturalnim temama, ali i svoje digitalne i socijalne kompetencije. Pored toga, razvit će osjećaj odgovornosti i osvijestiti svoju ulogu u procesu memorijalizacije.

“Memory Walk radionica proširuje znanje koje naši učenici dobivaju na satovima povijesti. Uče izraziti se na kreativan način i da postoje različite perspektive u okviru iste teme. A onda je na njima da biraju.”

(citat nastavnika iz Hrvatske čiji su učenici sudjelovali na radionici)

“Dali ste nam informacije koje nam naša nastava povijesti nije uspjela pružiti.”

(citat sudionika radionice iz Bosne i Hercegovine)

Struktura priručnika

Glavni dio priručnika donosi vježbe u trajanju od 45 do 90 minuta koje su prilagođene korištenju u okviru nastavnoga procesa.

Podijeljen je na uvodne vježbe (npr. Što je za tebe spomenik?), glavne vježbe (npr. Biografija spomenika) i vježbe za domaću zadaću (npr. Lokalni spomenici).

Ova podjela omogućava vam da se usredotočite na jednu od sljedećih tema: reprezentacija povijesti, estetika spomenika, različite interpretacije spomenika pojedinih građana i lokalne (usmene) povijesti.

Iako sve vježbe zajedno čine petodnevnu radionicu, mogu se izvoditi i odvojeno.

U priručniku ćete pronaći i primjer programa višednevne Memory Walk radionice koji uključuje pregled ciljeva te razmatranja nastavnika, a nudi mogućnost:

- da steknete širi uvid u Memory Walk radionicu
- ili da provedete cijelu radionicu sa svojim učenicima kao dio programa razmjene ili izvannastavnog programa.

Na kraju priručnika nalazi se odabrani pregled mrežnih stranica i izvora koji pomažu produbiti shvaćanje nastavnoga procesa na temu memorijalizacije. Pregled se sastoji od izvora na engleskome i lokalnim jezicima projekta Historija, Istorija, Povijest, ali nikako ne predstavlja konačan popis izvora. Pozivamo vas da pronađete dodatne materijale o spomenicima koje izaberete.

Cijeli priručnik te više informacija o projektu dostupni su na internetu (www.historijaistorijapovijest.org). Dodatni izvori mogu se, također, naći u ovom priručniku (strana 44) u dijelu Memory Walk biblioteka.

Izrazi koji se koriste u priručniku, a imaju rodno značenje, neutralni su i na jednak se način odnose na muški i ženski rod.

Vježbe

Priručnik se sastoji od triju vrsta vježbi:

Uvodne vježbe

Glavne vježbe

Vježbe za domaću zadaću

Vježbe čine većinu aktivnosti koje se provode u prva dva dana radionice, ali se, također, mogu koristiti i kao zasebni obrazovni materijal. Mnoge vježbe za ilustraciju zahtijevaju primjere spomenika. Možete koristiti neke od postojećih video-uradaka nastalih u okviru prijašnjih radionica (dostupnih na YouTubeu), izvore koji se mogu naći u biblioteci ovog priručnika (strana 44) ili spomenike iz svoje okoline.

Radi dosljednosti, u priručniku se koriste izrazi „nastavnik“ i „učenik“. Ove vježbe, naravno, nisu isključivo ograničene na uporabu u formalnom obrazovanju pa ih tako mogu koristiti i voditelji radionica u neformalnom obrazovnom kontekstu.

Vježba 1: Što je za tebe spomenik?

Uvodna

Ciljevi

1. Nastavnik može procijeniti stupanj znanja učenika o temama spomenika i memorijalizacije.
2. Učenici mogu iznijeti i razmotriti svoje početne asocijacije na riječ „spomenik“.
3. Ovom vježbom aktivira se prethodno znanje učenika o spomenicima.

Metode i oblici rada

Rasprava, rad u paru

Sredstva

Samoljepljivi papirići,
flipchart (ili ploča), olovke

Trajanje

15 - 20 minuta

Koraci

1. Napišite pet spomenika na sredini lista na *flipchartu* ili na sredini ploče.
2. Učenike podijelite u parove i svakom paru dajte nekoliko samoljepljivih papirića te ih zamolite da nekoliko minuta razmisle o pitanju: „Što riječ spomenik znači za tebe?“ Naglasite da je svaka asocijacija valjana, pa tako, na primjer, osjećaj, događaj, osoba itd. mogu biti asocijacija na spomenik. Učenici trebaju napisati svoje asocijacije na samoljepljive papiriće koristeći jednu do dvije riječi.
3. Nakon nekoliko minuta zamolite jednog učenika da pokupi sve papiriće, rasporedi ih oko riječi „spomenik“ na *flipchartu* ili ploči i naglas ih pročita.
4. Svim učenicima postavite pitanje o sličnostima i razlikama koje uočavaju među različitim asocijacijama. Pokušajte tijekom rasprave grupirati različite asocijacije prema temama o kojima će se kasnije raspravljati tijekom radionice: povijest i sjećanje nasuprot sadašnjosti, emocije nasuprot povijesnih događaja i estetika nasuprot poruke i iskustva.

Druge mogućnosti:

Kao uvod u ovu vježbu nastavnik može otvoriti raspravu olujom ideja (*brainstorm*) o vrstama vježbi s kojima su učenici već upoznati. Ova aktivnost može se dodati u Vježbu 1 kako bi se učenici lakše uveli u temu i dinamiku grupne rasprave. Rasprava o spomenicima može biti prezahtjevnija kao prva aktivnost u nekim grupama. Ovo omogućava nastavniku definirati što spomenik jest, a što nije.

Ciljevi

1. Sudionici vježbe mogu promišljati svoja stajališta o spomenicima te povijesne događaje i osobe koje su sa spomenikom povezane (npr. „povijesna empatija“).
2. Učenici promišljaju osobne stavove i usvojene sadržaje o određenim temama i spomenicima.

Metode i oblici rada

Usmeno izlaganje, rad u skupini

Sredstva

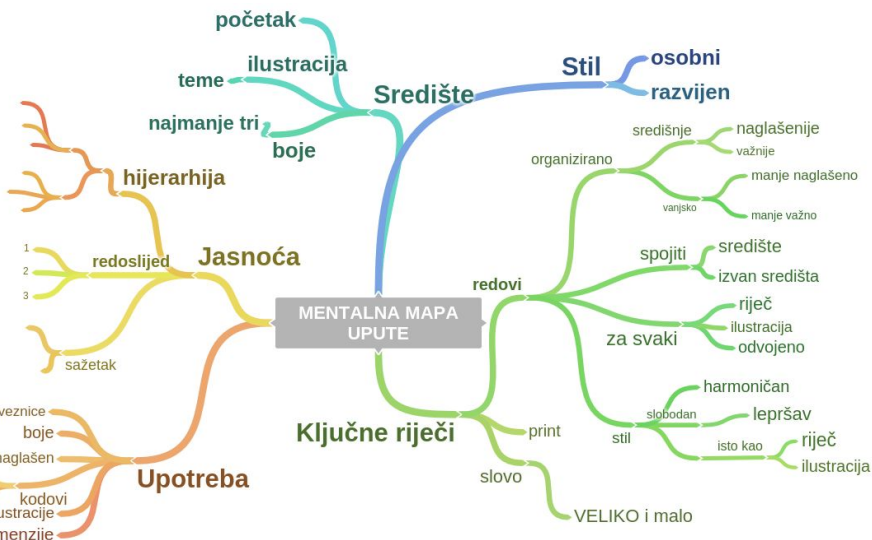
Olovke i papir

Trajanje

30 – 35 minuta

Koraci

- 1 Unaprijed odaberite jedan ili dva spomenika koji će biti tema ove vježbe (pogledajte **primjer** dolje). Ovi spomenici trebali bi omogućiti različite interpretacije koje mogu, ali i ne moraju biti u međusobnom sukobu.
- 2 Ako odaberete više od jednog spomenika, podijelite skupine i/ili spomenike u skladu s time. Spomenike predstavite što sažetije. Svakom učniku dajte list papira i zamolite ih da nacrtaju mentalnu mapu (primjer na **slici 1**) na kojoj je ime spomenika središnji, početni pojam.

Slika 1. Mentalna mapa na temu „kako napraviti mentalnu mapu“.

Izvor: en.wikipedia.org, ključna riječ „mentalna mapa“ (mind map)

Učenici bi u mentalnu mapu trebali uključiti svoje poglede, razmišljanja, osjećaje, ideje i znanje o spomeniku. Ono što će se naći u mentalnoj mapi, ne mora nužno biti točno (u ovoj vježbi nema točnih/netočnih odgovora).

- 3 Nakon što učenici završe s izradom mentalnih mapa, podijelite ih u manje skupine (najviše četiri učenika u skupini) u kojima će učenici analizirati izrađene mentalne mape. Ukoliko ste za ovu vježbu odabrali više od jednog spomenika, pobrinite se da je svaki od spomenika koji ste koristili u vježbi zastupljen u svakoj skupini. Zamolite učenike da svoje rasprave usmjere na sličnosti i razlike među svojim mentalnim mapama.
- 4 Nakon rasprave o mentalnim mapama u malim skupinama, zamolite jednog predstavnika svake skupine da predstavi zaključke ostalim skupinama. Na osnovi predstavljenog, svi bi trebali pokušati metodom razgovora dati svoja objašnjenja sličnosti i razlika. Cijela skupina treba razmotriti zaključke i pokušati ponuditi objašnjenja za sličnosti i razlike. Razmislite o razlozima kao što su geografska i vremenska udaljenost događaja te različiti interesi. Konkretnije, nastavnik bi trebao postaviti pitanje učenicima koliko smo uopće u mogućnosti povezati se osobno s povijesnim događajima i ljudima kojima se bave spomenici.

Primjer¹

Slika 1. J. G. Wertheim, Spomenik židovske zahvalnosti, (*Jewish Gratitude Monument*), Amsterdam, 1950.

Izvor: <http://en.tracesofwar.com/article/7608/Memorial-Jewish-Gratitude.htm>

Spomenik židovske zahvalnosti predstavlja primjer osporavanoga spomenika u kontekstu nizozemskoga društva. Bio je donacija amsterdamske židovske zajednice kao simbol zahvalnosti za pomoć (npr. sklonište) koju su Židovima pružili ostali građani Amsterdama za vrijeme Drugoga svjetskog rata.

---

¹Primjer ovoga spomenika možete upotrijebiti pri provođenju vježbe, no on se može zamijeniti bilo kojim drugim spomenikom iz bilo kojega povijesnog razdoblja.

Prilikom otkrivanja spomenik je bio na istaknutoj lokaciji. Nakon nekoliko godina spomenik je premješten s prvobitne lokacije na glavnome trgu na prilično neprimjetnu lokaciju u prometnoj ulici.

Iako je bilo i praktičnih razloga za premještanje spomenika, puno je važniji povijesni razlog. Naime, tijekom 1990-ih povijesna istraživanja i objavljena svjedočanstva očevidaca dovela su do toga da nizozemsko društvo promijeni sliku o sebi.

Do tada je vladalo općeprihvaćeno uvjerenje da je nežidovsko stanovništvo Nizozemske tijekom Drugoga svjetskog rata bilo gotovo u cijelosti uključeno u pokret otpora.

Međutim, tijekom devedesetih godina prošloga stoljeća postalo je jasno da su mnogi nežidovski građani Nizozemske surađivali s nacističkim okupatorom pri izručivanju židovskih građana.

Osim toga, postojao je i veliki broj promatrača (*bystanders*) koji se nisu iz različitih, ponekad samo njima znanih razloga suprotstavljali okupatoru (**pročitajte više o različitim ulogama – žrtve, pomagača, promatrača i počinitelja na annefrank.org – ključna riječ: *bystanders***).

Tako je ovaj spomenik – koji je na početku bio povezan s osjećajem nacionalnoga ponosa – postao relativno nepoznat simbol srama uklonjen od očiju javnosti.

Pitanje koje se nameće vezano za spomenik jest koju interpretaciju biste vi izabrali i zašto?

Ciljevi

1. Uključivanje tjelesne aktivnosti učenika.
2. Učenici se posvećuju temi spomenika interakcijom u skupinama na opušten i zabavan način.

Metode i oblici rada

Rad u skupini

Sredstva

Olovke i papir

Trajanje

oko 20 minuta

Koraci

1. Vježbi treba pristupiti kao igri improvizacije.
Učenici su podijeljeni u skupine do četiri učenika.
2. Nastavnik će na papiriće zapisati nazive spomenika koje učenici trebaju prikazati i odglumiti. Mogu biti zadani postojeći spomenici, ali i spomenici poput Spomenika ljubavi, Spomenika ljudskoj gluposti, Spomenika sretnom djetinjstvu, Spomenika ratu i gubicima, Spomenika nacionalnom sramu, Spomenika nacionalnim manjinama, Spomenika ljudskim pravima, Spomenika pobjedi i trijumfu itd.
3. Skupine imaju 5 minuta da osmisle svoju prezentaciju spomenika.
Nakon toga predstavljaju spomenik pantomimom dok ostali učenici pogađaju što spomenik predstavlja.
4. Mogu se dodjeljivati bodovi za točne odgovore.
Nakon što su jedna tema ili spomenik pogođeni, sljedeća skupina predstavlja svoj spomenik i tako sve dok sve skupine ne dođu na red.
5. Na kraju vježbe nastavnik potiče kratku raspravu o tome zašto su učenici izabrali baš te geste i mimiku. Rasprava bi trebala ići u smjeru otvaranja pitanja subjektivnosti, percepcije spomenika te njihove interpretacije.

Ciljevi

- 1 Učenici mogu prepoznati i imenovati i druge načine očuvanja sjećanja na prošlost i načine odavanja počasti stradalima, osim spomenika.
- 2 Učenici mogu prepoznati one koji se sjećaju i one kojih se sjećamo te uočiti razliku između njih.
- 3 Učenici mogu identificirati poruke i polemike vezane za spomenike.

Metode i oblici rada

Sredstva

Trajanje

Usmeno izlaganje, rad u skupini

Prezentacija u PowerPointu (moguće ju je skinuti sa HIP web stranice), projektor, računalo, olovke i papir

45 - 60 minuta

Koraci

Ova vježba može se izvesti dvama načinima:

- 1) kao usmeno izlaganje uz pomoć prezentacije izrađene u PowerPointu
- 2) ili kao skupna vježba.

Vježbu ćemo predstaviti kao rad u skupinama, a ova uputa bit će vam korisna i ako se odlučite za izlaganje pomoću prezentacije u PowerPointu.

- 1 Odaberite spomenik koji je aktualan u medijima ili koji je značajan u lokalnom kontekstu. Umjesto toga, možete imati gosta predavača koji će predstaviti neki spomenik ili možete pitati učenike koji spomenik oni smatraju bitnim.

Predstavite spomenik dajući osnovne informacije:

Zašto je sagrađen? Tko je potaknuo, a tko financirao njegovu izgradnju?

Kakvi su dizajn i lokacija spomenika? Je li spomenik bio osporavan?

Budući da je ovo primjer kako spomenici mogu izgledati, zamolite učenike da razmisle o tome kako bi ovaj spomenik mogao alternativno izgledati.

- 2 Podijelite ispitanike u šest manjih skupina. Svaka će skupina razmatrati (*brainstorm*) jednu od tema. Budući da su teme složene i apstraktne, možete osigurati učenicima list papira sa smjernicama za razmišljanje i slikama drugih spomenika.

Svaka skupina dobiva jedan veliki list papira (plakat) na kome može nacrtati mentalnu mapu (pogledaj Vježbu 2) ili ilustrirati svoje ideje.

Skupina 1: Zašto ljudi grade spomenike i koliko je ova priča o prošlosti danas važna?

Razmislite o mogućim razlozima, kao što su utjecaj rata, gubitak članova obitelji, proces oblikovanja nacije i važnost spomenika. Obilježavaju li spomenici samo događaje i osobe iz prošlosti ili nam govore i o sadašnjosti?

Skupina 2: Tko gradi spomenike i s kakvim porukama?

Razmislite o političkim akterima, žrtvama i preživjelima, veteranima, umjetnicima i aktivistima. Potrebno je naglasiti da su ove uloge rijetko isključive i jednostavne. Kada se radi o porukama, razmislite o žaljenju, obrazovanju, upozorenju, optuživanju itd.

Skupina 3: Koji su još dionici bitni da bi se sagradio spomenik?

Razmislite o financiranju, lokalnoj samoupravi, umjetniku, arhitektu itd.

Skupina 4: Na koji se još način možemo sjećati rata ili sukoba?

Razmislite o grobljima i oštećenim zgradama, ali i udžbenicima povijesti, filmovima, glazbi, knjigama, obiteljskim pričama itd.

Skupina 5: Kakve razlike u dizajnu i lokaciji mogu postojati i što nam one govore?

Razmislite o razlikama između apstraktnog i figurativnog dizajna, autentične i simbolične lokacije. Također, obratite pozornost na znakove propadanja.

**Skupina 6: Zašto i na koji način neki spomenici mogu biti osporavani?
Zašto je nekada teško izgraditi spomenik?**

Razmislite o osjećajima i iskustvima rata koje ljudi mogu imati. Također, važno je razmotriti aktere koji mogu imati interes da ispričaju ili odbace priču iza spomenika, poput političkih aktera, te činjenicu da, kao rezultat toga, neki spomenici nikada neće biti izgrađeni.

- 3 Svaka skupina predstavlja svoje zaključke, a rezultati rada poticaj su za raspravu s ostalim učenicima. Koristite prezentacije izrađene u PowerPointu kako biste ilustrirali neke od tema.

Ciljevi

- 1 Učenici mogu analizirati spomenik s obzirom na njegovu estetiku, povijest koju predstavlja i poruku koju šalje preteći Vodič za čitanje spomenika koji se nalazi u ovom priručniku.
- 2 Učenici mogu predstaviti rezultate analize svojim vršnjacima u obliku koji izaberu, odgovarajući na pitanja o onome što su naučili i promišljajući sličnosti i razlike vezane za spomenik koji im je zadatak.
- 3 Učenici mogu razumjeti da je proces memorijalizacije univerzalan, ali da je svaki spomenik dio specifičnog povijesnog i političkog konteksta.

Metode i

oblici rada Usmeno izlaganje, rad u skupini

Sredstva

Veliki papir, olovke u boji i drugi materijali potrebni za izradu plakata. Ovisno o raspoloživosti, kao izvore informacija učenici mogu koristiti internet ili novinske članke koje će osigurati nastavnik.

Trajanje

60 - 120 minuta

Koraci

- 1 Izaberite tri do pet spomenika koje ćete koristiti tijekom cijele Memory Walk radionice. Napravite skupine od najviše 5 učenika.
- 2 Učenici istražuju spomenik koristeći Vodič za čitanje spomenika (**pogledajte ispod**). Obratite posebnu pozornost na sličnosti i razlike između spomenika u svojoj zemlji i inozemstvu.
- 3 Učenici pripremaju predstavljanje spomenika u obliku koji odaberu na temelju istraživanja koje su obavili. Koriste informacije do kojih su došli pomoću **Vodiča za čitanje spomenika** s naglaskom na sljedeća pitanja i teme:
  - ⇒ Što ste novo naučili o ovom spomeniku? Što ste novo naučili, tj. što niste ranije znali o povijesnom događaju ili osobi koju spomenik obilježava?
  - ⇒ Koje ste razlike našli između tog spomenika i sličnih spomenika u zemlji i inozemstvu?
  - ⇒ Koje ste sličnosti našli između tog spomenika i sličnih spomenika u zemlji i inozemstvu?
- 4 Učenici predstavljaju spomenike koji su bili predmet njihova istraživanja. Nakon usmenoga izlaganja otvara se rasprava koja bi trebala obuhvatiti teme poput estetike, poruke koju spomenik šalje, sličnosti i razlika među spomenicima.

Memory Walk Vodič za čitanje spomenika

A. Povijest

1. Koji povijesni događaj ili osobu predstavlja spomenik? Na temelju čega ste to zaključili?

B. Izgradnja

2. Tko je potaknuo izgradnju spomenika?
3. Kako je tekao proces donošenja odluke?
4. Kada je spomenik sagrađen?
5. U kakvom je socijalnom, ekonomskom i političkom kontekstu spomenik izgrađen?
6. Koja je osoba ili organizacija financirala izgradnju spomenika?
7. Tko je, kada i kako spomenik otvorio?

C. Funkcija

8. Gdje se spomenik nalazi? Npr.: na autentičnoj ili simboličnoj lokaciji, skriven ili istaknut?
9. Kakvi su oblik i dizajn spomenika?
Na primjer: apstraktan ili figurativan, tradicionalan ili moderan itd.
10. Koje simbole spomenik (ne)koristi? Na primjer: religijske, političke, rodne, klasne, rasne, povijesne, umjetničke, emocionalne itd.
11. Postoji li na spomeniku natpis, posveta, znak ili pločica? Postoji li uz spomenik popratni tekst?
12. Sadržava li spomenik poruke za promatrača? Postoje li poruke koje se mogu posredno iščitati? Npr.: isključivanje ili uključivanje određenih skupina, radi li se o spomeniku koji nekoga slavi, okrivljuje, nešto poriče ili ima obrazovnu ulogu itd.
13. Za koga ili protiv koga je ovaj spomenik sagrađen? Npr.: žrtve, počinitelji, promatrači itd.
14. Kojoj je publici spomenik namijenjen? Na osnovi čega to možemo zaključiti?
Na primjer: ako je spomenik na lokalnom jeziku – lokalnom stanovništvu ili ako je spomenik na stranom jeziku – turistima itd.
15. Je li spomenik u interakciji s promatračem? Na primjer: potiče li vas spomenik da gledate u različitim smjerovima, hodate oko njega ili ga dodirnete itd.
16. Koji su vam spomenici u lokalnoj zajednici ili inozemstvu poznati, a da se mogu usporediti s ovim spomenikom? Koje su sličnosti i razlike? Kako objašnjavate uočene sličnosti i razlike?

D. Reakcije i percepcija

17. Je li spomenik prije izazivao javne rasprave ili polemike? Izaziva li ih danas? Tko je uključen
u te rasprave i zašto? Koja su različita stajališta i kritike? Zašto, prema vašem mišljenju, ljudi uključeni u rasprave spomenik promatraju na određeni način?
18. Jesu li se oblik i poruka spomenika promijenili tijekom vremena? Na koji način?
19. Kako spomenik izgleda danas? Npr.: je li oštećen, zaštićen, zapostavljen ili se o njemu vodi briga
20. Koristi li se spomenik i dalje za vrijeme službenih ili neslužbenih komemoracija i političkih aktivnosti?
21. Je li spomenik dio svakodnevnoga života i posjećuje li ga mnogo ljudi? Ako jest, na koji se način koristi? Ako nije, zašto je, po vašem mišljenju, ignoriran?

Ciljevi

- 1 Učenici će kritički razmotriti Memory Walk kratke filmove i komunicirati sa svojim vršnjacima.
- 2 Učenici će reproducirati osnovnu strukturu jednog Memory Walk kratkog filma i iskoristiti je, dijelom ili u cjelini, za proizvodnju svoga kratkog filma.
- 3 Učenici mogu razumjeti da je proces memorijalizacije univerzalan, ali da je svaki spomenik dio specifičnoga povijesnog i političkog konteksta.

Metode i oblici rada

Usmeno izlaganje, rad u skupini

Sredstva Prijenosno računalo, olovke i papir

Trajanje 45 – 60 minuta

Koraci

- 1 Podijelite učenike u pet manjih skupina. Svaka skupina istražuje jednu zemlju ili regiju i analizira Memory Walk filmove koji su ondje snimljeni.
- 2 Dodijelite svakoj skupini zemlju ili regiju. Kako biste to napravili, posjetite kanal na YouTubeu Anne Frank House (ključne riječi 'anne frank house memory walk'). Napravite izbor tako da bude moguće povezivanje kratkih filmova, npr. kratki filmovi s temom otpora.
- 3 Svaka skupina gleda kratki film koji im je dodijeljen te istražuje povijesnu osobu ili događaj koju spomenik predstavlja. Učenici i ovdje mogu koristiti Vodič za čitanje spomenika. U okviru ove vježbe nije nužno odgovoriti na sva pitanja, već na ona na koja nam odgovore pruža kratki film.
- 4 Nakon toga učenici ponovo gledaju kratki film, ali ovoga puta usmjeravaju pažnju na različita mišljenja koja se u kratkom filmu pojavljuju. U svojoj bi se analizi trebali usmjeriti na to kako estetika i doživljena poruka spomenika utječu na različita mišljenja. Sada je faza istraživanja gotova i učenici počinju raditi na pripremama predstavljanja rezultata svojega rada. U izlaganju bi trebali riješiti sljedeće zadatke i dati odgovore na pitanja:
  - ⇒ Navedite značenje, svrhu ili poruku spomenika.
  - ⇒ Što možete reći o dizajnu i lokaciji spomenika?
  - ⇒ Kojim je skupinama ili ljudima spomenik namijenjen?
  - ⇒ Na koja ste različita mišljenja naišli u kratkom filmu? Koja mišljenja i stajališta **niste** čuli u kratkom filmu? Razmislite o ljudima orijentiranim ka budućnosti i strategijama poricanja koje ljudi koriste, npr. političari koji pokušavaju zataškati određenu priču. Također, možete razmisliti o mladim ljudima koji ne osjećaju vezu s ovom poviješću, niti ih ona brine. Kakvo je vaše mišljenje ili stajalište o ovom spomeniku?
- 5 Skupine predstavljaju rezultate svojega rada i vježba se završava raspravom.

Ciljevi

- 1 Učenici mogu prepoznati i imenovati različite društvene čimbenike, poput pojedinaca, skupina ljudi i ustanova, uključene u izgradnju spomenika.
- 2 Učenici mogu ponuditi osnovno objašnjenje pojedinih argumenata koji su nerijetko suprotstavljeni, rasuđivanja i stajališta koji se tiču izgradnje spomenika.

Metode i

oblici rada Usmeno izlaganje, rad u skupini

Sredstva

Prijenosna računala, veliki listovi papira, olovke različitih boja i ostali materijal potreban za izradu plakata

Trajanje

45 – 60 minuta

Koraci

- 1 Ispišite i izrežite kartice s ulogama (tekst se nalazi na sljedećoj stranici)
- 2 Učenike podijelite u skupine s najviše četiri člana.
- 3 Svakoj skupini zadajte različiti Memory Walk kratki film kao nadahnuće za spomenik ili zamolite učenike da predlože povijesni događaj koji im je donekle poznat, a za koji bi željeli izgraditi spomenik. Za ovu vježbu nije važno postoji li već spomenik koji obilježava određeni povijesni događaj.
- 4 Nasumično podijelite kartice s ulogama članovima skupina. Za svaku skupinu potreban vam je novi set kartica. Svaka skupina dobit će i materijal za izradu plakata.
- 5 Zamolite učenike da promotre spomenik iz uloge koju su dobili na kartici. Učenici mogu biti kreativni i koristiti maštu, ali mogu i temeljiti svoje stajalište na stavovima koje su čuli u Memory Walk kratkim filmovima.
- 6 Svaka bi skupina nakon rasprave trebala razviti ideju svog spomenika uvažavajući raznolika stajališta svih sudionika. Pritom bi trebali odgovoriti na sljedeća pitanja i odgovore predstaviti na svom plakatu:
  - ⇒ Koje je mišljenje mog lika o ovom spomeniku?
  - ⇒ Kako je nastala ideja za spomenik?
  - ⇒ Koji su razlozi za odabir baš ovog spomenika?
  - ⇒ Kakve izbore ste morali raditi i zašto?
    - Koji elementi nisu postali dio konačnog plana?
  - ⇒ Gdje će spomenik biti izgrađen?
  - ⇒ Koja će biti poruka spomenika?
  - ⇒ Kako će se financirati izgradnja spomenika?
  - ⇒ Kako će izgledati spomenik?
    - Kako će izgledati svečana ceremonija otvaranja?
- 7 Svaka skupina predstavlja plakat svoga spomenika.

Rezultate svojega rada učenici mogu predstaviti i drukčije no plakatom ako se za to odluče.

Kartice s ulogama²

<p>GRAĐANIN</p> <p>Vi ste svjedok povijesnog događaja kojeg se spomenikom prisjećamo.</p> <p>Razmislite o tome kakav je vaš odnos prema navedenom spomeniku. Jeste li bili žrtva, svjedok, promatrač ili počinitelj tijekom ovoga povijesnog događaja? Jeste li imali višestruku ulogu?</p> <p>Imajte na umu tko ste vi: na primjer, muškarac ili žena, mlađa ili starija osoba, pripadnik većinske ili manjinske skupine (npr. u odnosu na rasnu, etničku pripadnosti ili seksualnu orijentaciju) te koje je vaše političko opredjeljenje.</p>	<p>VETERAN</p> <p>Borili ste se kao profesionalni vojnik tijekom povijesnog događaja kojega se spomenikom prisjećamo.</p> <p>Razmislite kakav je vaš odnos prema navedenom spomeniku. Za koga ili protiv koga ste se borili? Jeste li izgubili ili pobijedili?</p> <p>Imajte na umu tko ste vi: na primjer, muškarac ili žena, mlađa ili starija osoba, pripadnik većinske ili manjinske skupine (npr. u odnosu na rasnu, etničku pripadnosti ili seksualnu orijentaciju) te koje je vaše političko opredjeljenje.</p>
<p>TURIST</p> <p>Kao turist niste upoznati s nacionalnom poviješću koja se komemorira, ali u svojoj zemlji imate spomenik kojim je obilježen isti povijesni događaj.</p> <p>Zamislite da spomenik vidite prvi put. Što mislite o njemu? Biste li odmah znali o kojem je povijesnom događaju riječ? Što mislite o poruci spomenika?</p> <p>Imajte na umu tko ste vi: na primjer, muškarac ili žena, mlađa ili starija osoba, pripadnik većinske ili manjinske skupine (npr. u odnosu na rasnu, etničku pripadnosti ili seksualnu orijentaciju) te koje je vaše političko opredjeljenje.</p>	<p>SUSJED</p> <p>Živate u neposrednoj blizini lokacije na kojoj će spomenik biti izgrađen što znači da ćete svakoga dana biti suočeni s dijelom povijesti koju spomenik predstavlja.</p> <p>Razmislite, slažete li se s odabirom mjesta na kojem će spomenik biti izgrađen? Biste li željeli kraj njega prolaziti i vidjeti ga svaki dan? Što mislite o izgledu spomenika?</p> <p>Imajte na umu tko ste vi: na primjer, muškarac ili žena, mlađa ili starija osoba, pripadnik većinske ili manjinske skupine (npr. u odnosu na rasnu, etničku pripadnosti ili seksualnu orijentaciju) te koje je vaše političko opredjeljenje.</p>

²Ove uloge ne bi trebale ograničavati učenike, već pokazati raznovrsnost uloga i njihova moguća prožimanja. Imajte na umu da se složenost svake uloge mora detaljno razmotriti.

AKTIVIST

Politički ste aktivni i željeli biste promijeniti nešto vezano za spomenik.

Razmislite, želite li da spomenike ostane na mjestu gdje je izgrađen, da se sruši ili da se izgradi potpuno novi spomenik? Navedite razloge za svoj odgovor.

Imajte na umu tko ste vi: na primjer, muškarac ili žena, mlađa ili starija osoba, pripadnik većinske ili manjinske skupine (npr. u odnosu na rasnu, etničku pripadnosti ili seksualnu orijentaciju) te koje je vaše političko opredjeljenje.

UMJETNIK ili ARHITEKT

Spomenik će se izgraditi prema vašoj zamisli.

Razmislite, imate li osobne veze sa spomenikom ili ste potpuno neutralni? Što bi bila svrha ili cilj vašega dizajna?

Imajte na umu tko ste vi: na primjer, muškarac ili žena, mlađa ili starija osoba, pripadnik većinske ili manjinske skupine (npr. u odnosu na rasnu, etničku pripadnosti ili seksualnu orijentaciju) te koje je vaše političko opredjeljenje.

GRADONAČELNIK

Vi ste gradonačelnik grada ili načelnik manjeg naselja u kojemu će spomenik biti sagrađen.

Razmislite o različitim skupinama koje pokušavaju ostvariti svoje ciljeve vezano za ovaj spomenik. Možete li pronaći ravnotežu između ciljeva različitih skupina ili pratite svoje ciljeve?

Imajte na umu tko ste vi: na primjer, muškarac ili žena, mlađa ili starija osoba, pripadnik većinske ili manjinske skupine (npr. u odnosu na rasnu, etničku pripadnosti ili seksualnu orijentaciju) te koje je vaše političko opredjeljenje.

POVJESNIČAR

Vi ste znanstvenik i istražujete povijesni događaj ili osobu koji su povod nastanku spomenika.

Razmislite što je vama, kao povjesničaru, važnije: želite li da se poštuje povijesna točnost i istina ili socijalno poželjni ciljevi?

Imajte na umu tko ste vi: na primjer, muškarac ili žena, mlađa ili starija osoba, pripadnik većinske ili manjinske skupine (npr. u odnosu na rasnu, etničku pripadnosti ili seksualnu orijentaciju) te koje je vaše političko opredjeljenje.

Vježba 8: Moj idealni spomenik

Glavna

Ciljevi

- 1 Učenici se kreativno uključuju u raspravu o spomenicima.
- 2 Učenici mogu ugraditi svoje stajalište u kreiranje alternativnog narativa.
- 3 Učenici mogu, na osnovnoj razini, razmotriti osobnu ulogu i odgovornost vezane uz gradnju spomenika.

Metode i oblici rada

Usmeno izlaganje, individualni rad, rad u skupini

Sredstva

Olovke u boji, veliki papiri, glina

Trajanje

45 – 60 minuta

Koraci

- 1 Dajte svakom učeniku veliki list papira ili glinu i zamolite ih da svoj idealni spomenik nacrtaju, predstavite mentalnom mapom, izrade od gline ili opišu riječima. Spomenik koji su odabrali može biti poboljšanje već postojećeg spomenika, ali i potpuno novi, nepostojeći spomenik.
- 2 Stavite sve plakate na zid (ili posložite glinene modele na stol) i na taj način oblikujte galeriju plakata ili uradaka od gline. Učenici će zatim predstaviti svoj spomenik ostalim učenicima i pritom trebaju odgovoriti na sljedeća pitanja:
  - ⇒ Zašto ste izabrali baš ovaj povijesni događaj ili osobu?
  - ⇒ Koju poruku želite poslati spomenikom?
- 3 Nakon što svi učenici predstavite svoje idealne spomenike, vježbu nastavite raspravom o sljedećim temama:
  - ⇒ Mislite li da biste, kao mladi ljudi, trebali imati utjecaj na to koji se spomenici grade? Obrazložite svoj odgovor.
  - ⇒ Imaju li mladi ljudi mišljenje o spomenicima? Mislite li da je potrebno da ga imaju?
- 4 Vježbu završite raspravom o načinima na koje učenici mogu postati aktivni u svojoj lokalnoj zajednici.

Vježba 9: Debatiranje o spomenicima

Glavna

Ciljevi

- 1 Debatom učenici vježbaju vještine kritičkog promišljanja.
- 2 Učenici osvještavaju mogućnost postojanja različitih stajališta vezanih za ovu temu i razvijaju umijeće raspravljanja neovisno o svom mišljenju ili stavu u odnosu na temu.

Metode i oblici rada

Koriste se različiti oblici debate u kombinaciji s Memory Walk kratkim filmovima.

Sredstva: Teme za debatu (na strani 28 možete naći komentare i predložena pitanja za debatu uz kratke filmove koji se nalaze na DVD-u)

Trajanje

Promjenjivo (trajanje vježbe je različito za različite formate debate)

Prijedlog: zajednička priprema = 10 minuta; prezentacija glavnih argumenata = 1 minuta po izlaganju (približno 10 minuta ukupno); nastavnik komentira ili donosi završnu odluku (3 minute) = ukupno oko 20 minuta

Koraci

- 1 Sudionike debate podijelite u dvije skupine tako da ih naglas prebrojite te da oni s parnim brojevima budu jedna, a oni s neparnim druga skupina. Dvije skupine možete oblikovati i nekom drugom metodom. Jednoj skupini dodijelite poziciju „ZA“, a drugoj „PROTIV“.
- 2 Učenici bi u svojoj skupini trebali oblikovati tri ključna argumenta koji prezentiraju njihovu stranu u raspravi.
- 3 Učenici mogu debatirati na temu ogleđanih kratkih filmova ili povezana pitanja. Važno je da moderator motivira učenike da se drže svojih uloga, tj. da zastupaju stavove svoje strane, neovisno o osobnim stavovima.
Učenici predstavljaju svoje argumente sljedećim redoslijedom:

I skupina ZA predstavlja argument ZA 1

II skupina PROTIV odgovara na ZA 1 i predstavlja PROTIV 1

III skupina ZA odgovara na PROTIV 1 i predstavlja ZA 2

IV skupina PROTIV odgovara na ZA 2 i predstavlja PROTIV 2

V skupina ZA odgovara na PROTIV 2 i predstavlja ZA 3

VI skupina PROTIV odgovara na ZA 3 i predstavlja PROTIV 3

VII skupina ZA iznosi zaključak i objašnjava zašto su oni pobijedili

VIII skupina PROTIV iznosi zaključak i objašnjava zašto su oni pobijedili

Dodatna mogućnost

Koristite mekanu lopticu ili plišanu igračku uz pravilo da govori samo onaj kod koga se nalazi loptica. Pravilo se, naravno, ne odnosi na voditelja radionice. Bacite loptu članu skupine ZA koji će obrazložiti jedan argument te skupine. Nakon toga, ova osoba nasumično baca lopticu članu skupine PROTIV (ili članu koji signalizira da želi sljedeći govoriti). Ta osoba obrazlaže argument ili odgovor. Nakon toga ponovo baca lopticu nekome iz skupine ZA. Bacanje loptice nastavlja se dok god su odgovori i argumenti originalni, tj. u skladu s pravilom da se ne smije ponavljati nešto što je već rečeno, već iznijeti neki novi, originalni argument. Trajanje ove aktivnosti ne bi trebalo biti dulje od petnaest minuta.

Ciljevi

- 1 Učenici postaju svjesniji svoga okruženja i postojanja spomenika u lokalnoj zajednici.
- 2 Učenici se usmjeravaju prema temi i upoznaju s njom na osnovnoj razini.

Metode i oblici rada

Usmeno izlaganje, individualni rad, rad u skupini

Sredstva:

Kamera, prijenosno računalo, olovka, papir

Trajanje

Zadaća: 90 minuta (istraživanje)

Na satu: 45 minuta (izlaganje)

Koraci

- 1 Zamolite svakog sudionika da pronađe najbliži spomenik u svojoj lokalnoj zajednici i da ga istraži na internetu ili razgovorom s roditeljima ili skrbnicima.
- 2 Učenici bi trebali fotografirati spomenik ili na internetu pronaći fotografije spomenika koje će koristiti u svom izlaganju.
- 3 Učenici predstavljaju spomenike pomoću prezentacije u PowerPointu ili plakata. Nakon toga slijedi rasprava o sličnostima i razlikama u estetici, lokaciji i poruci spomenika.

Dodatna mogućnost

Ova vježba može se koristiti i kao uvodna aktivnost koja će pomoći učenicima da se upoznaju s temom te da aktiviraju prethodno znanje o temi.

Vježba 11: Usmena povijest spomenika

Domaća zadaća

Ciljevi

- 1 Učenici se mogu lakše povezati s osobnim pričama koje su vezane uz određene spomenike.
- 2 Učenici su izloženi različitim mišljenjima ljudi o spomenicima.

Metode i oblici rada

Usmeno izlaganje, rad u skupini

Sredstva:

Prijenosno računalo, mobitel, kamera ili neki drugi uređaj za snimanje

Trajanje

Na satu: 45 minuta (priprema) i 45 minuta (izlaganje)

Domaća zadaća: 90 minuta (istraživanje kod kuće)

Koraci

- 1 Napravite popis spomenika koji su lako dostupni učenicima. Postoje dvije mogućnosti za ovu vježbu:
  - učenici u skupinama posjećuju spomenik i intervjuiraju prolaznike o značenju i poruci spomenika te njihovu mišljenju o spomeniku
  - učenici u parovima intervjuiraju svjedoke, arhitekta ili neke druge osobe povezane sa spomenikom.
- 2 Tijekom pripreme učenici istražuju spomenik (koristeći Vodič za čitanje spomenika na strani 14) i pripremaju otvorena pitanja za intervju o spomeniku za koji su zainteresirani.
- 3 Za zadaću učenici posjećuju spomenik ili stručnjaka i snimaju svoje intervjue. Učenike treba poticati na razgovor sa što više različitih ljudi. U pojedinim područjima, primjerice onima gdje je još uvijek svježe sjećanje na ratna zbivanja, učenici moraju biti spremni na negativne komentare koje mogu dobiti od sugovornika.
- 4 Učenici pripremaju multimedijalnu prezentaciju i na satu predstavljaju rezultate svojega rada.

Dodatna

mogućnost:

Prikupljeni materijal može se koristiti i za **Vježbu 7: Jedan spomenik, deset uloga** (vidi stranu 16)

Priča o radionici Memory Walk

Razvoj ideje

Između 2012. i 2015. radionice Memory Walk provedene su u 14 zemalja u kojima je nastalo 50 kratkih filmova. Istraživanje spomenika i upoznavanje učenika s ovom temom na kreativan način pokazali su se kao uspješna kombinacija.

To, međutim, ne znači da je koncept u cijelosti razvijen. Na osnovi intervjua sa stručnjacima, nastavnicima i učenicima odabrali smo nekoliko primjera dobre prakse i prijedloga koje bi trebalo razmotriti. Nadamo se da će vam izjave ljudi koji imaju iskustva s radionicama, a koje vam donosimo u nastavku priručnika, pružiti uvid u razmišljanja koja su ušla u razvoj Memory Walk koncepta.

Želite li podijeliti svoj komentar ili mišljenje, kontaktirajte nas na sljedećoj adresi elektroničke pošte : memorywalk@annefrank.nl ili na HIP web-stranici pronađite kontakt vašeg lokalnog koordinатора (adresa web-stranice nalazi se u Biblioteki priručnika).

Povezivanje prošlosti i budućnosti

“Radionica daje treću dimenziju dvodimenzionalnoj slici povijesti. Pristupa spomenicima kao skrivenim oazama povijesnog znanja, poput urbanog blaga koje čeka da bude otkriveno i istovremeno demistificirano. Cilj radionice nije informirati prolaznike o spomeniku, nego učenicima ukazati na to da je povijest debata koja traje i u sadašnjosti, a ne monolog uklesan u kamenu”

Tvrtko Pater, direktor HERMES-a i Memory Walk trener, Hrvatska

Važno je imati na umu da učenici mogu biti osobno povezani s određenim povijesnim razdobljem. Pitanja o kojima se raspravlja ponekad mogu pogoditi bolna mjesta, osobito u zemljama koje su iskusile rat i sukobe u nedavnoj prošlosti, poput Hrvatske. Na ovim prostorima istina o onome što se dogodilo u prošlosti može i dalje biti predmetom ozbiljnih rasprava koje se mogu neočekivano pojaviti i tijekom Memory Walk radionica.

Štoviše, učenici se mogu osjetiti pogođenima čak i kada se radi o događajima iz daleke prošlosti. Sjećanja mogu biti osjetljiva, potisnuta ili ušutkana iako su se događaji dogodili prije više od stotinu godina. Za neke sudionike spominjanje ovih događaja može biti bolno, a ponekad će im o njima biti veoma teško govoriti. Jedan je od primjera takve teške i daleke prošlosti nizozemska povijest ropstva – povijest koja se često poriče, prešućuje ili joj se umanjuje značaj. Nastavnici uvijek moraju imati na umu moguću tenziju u skupini te je od velike važnosti da uvažava svaki stav i odnose se prema svim osjetljivim temama s poštovanjem.

Povezivanje zemalja

„Vježbe od kojih je sastavljen Memory Walk program omogućavaju da se istraži kako funkcionira građenje spomenika i proučavanje načina na koje se sjećamo. Radionica pokušava proširiti nacionalne granice uspoređivanjem spomenika iz cijeloga svijeta.

Na taj način radionica omogućava pogled izvan granica, i još više, izvan naših osobnih povijesnih horizonata.“

Laura Boerhout, Memory Walk trenerica, Kuća Anne Frank, poslijediplomantica, Nizozemska

Odluke o spomenicima najčešće donose nacionalne vlade koje spomenike vide kao vrlo djelotvoran način da se ispriča priča o naciji te da se stvori osjećaj nacionalnog. Sam proces lako se može pretvoriti u manipulaciju, jednostranost ili čak zlouporabu prošlosti. Radionica Memory Walk trudi se učenicima osigurati potrebna znanja i vještine koji su im potrebni kako bi postali svjesni ovih procesa. Sudionici radionica uče kako usporediti različite nacionalne i strane spomenike kako bi uvidjeli razlike, ali i brojne sličnosti među njima. Ovaj pristup, međutim, ponekad može dovesti do umanjavanja originalnosti pojedinih spomenika. Stoga je uravnoteženi pristup jednako važan.

Stjecanje praktičnih vještina

“Dobro je vidjeti da se učenici bave ovim, ponekad teškim, temama. Učenici se na taj način pokrenu iz pasivne pozicije i krenu u refleksiju i kritičku analizu.”

Ines Lambert, filmska urednica

Uključivanjem izrade filmova kao jedne od glavnih sastavnica programa, povijest postaje dostupna u sadašnjosti, a sudionici radionice uče kako izraziti svoje stajalište. Ova aktivnost olakšava bavljenje složenim temama i pomaže da se, najčešće fiksirani, narativi o spomenicima prikažu na kreativan način.

Multiperspektivnost osobnih povijesti

„Multiperspektivnost može, ako je kvalitetno koristimo, povećati određene kvalitete i sposobnosti učenika. Pomaže nam da prepoznamo kako svaki učenik ima svoju perspektivu i svoju lokalnu povijest u sadašnjem društvu. Uz pomoć aktivnoga učenja i Memory Walk metodologije, koja uključuje intervjuiranje i snimanje, komad kamena ili krajobraza može se konkretizirati istraživanjem i raspravom.“

**Senada Jusić, nastavnica povijesti i
EUROCLIO trenerica, Bosna i Hercegovina**

Zahtijevajući od učenika da budu otvoreni za različite povijesne perspektive, ovaj pristup pred nastavnike stavlja izazov da i oni sami budu otvoreni za nove kutove gledanja, moguće drugačije od onih kojima su nastavnici bili skloni ranije. Vrlo je važno da kao nastavnik budete odgovorni u pogledu izbora koje radite. Kako odabirete koje ćete filmove koristiti u pojedinom razrednom odjelu, a koje izostaviti? Koji su razlozi takvoga odabira? Uvijek postoji logika pri vašem odabiru koja može imati i političku i ideološku pozadinu. Svako gledište ima svoje mogućnosti i ograničenja, a neka mogu biti i međusobno suprotstavljena. Pokušajte zato biti iskreni i transparentni u odnosu s učenicima kad se radi o vašim sklonostima i stavovima jer to može pomoći da se otvori rasprava. U isto vrijeme, morate biti na oprezu kako ne biste dozvolili da jedno stajalište nadvlada drugo.

Oснаживање ученика

„Učenici izađu na ulicu, promatraju spomenike, pričaju s ljudima i na kraju se osjećaju osnaženo. To je zato što oni rade, oni postavljaju pitanja, oni su stvaratelji.

Prilika da budu novinari ili filmski redatelji najzбудljiviji je dio priče. Eksperimentiranje se potiče, a nekonvencionalni pristup ne doživljava se pogreškom.”

Ida Ljubić, nastavnica povijesti, Hrvatska

Važna je sastavnica vježbi u okviru Memory Walk radionice naglasak na ulozi i odgovornosti samih učenika koji im omogućuje da prezentiraju spomenike i njihovu povijesnu pozadinu svojim riječima. Jedan od načina da se ovo postigne je da učenici dobiju gotovo potpunu kontrolu nad materijalom na kojemu rade: koji spomenik žele istražiti, koga žele intervjuirati i kako žele predstaviti rezultate svojega rada.

Primjer programa Memory Walk radionice

DAN 1 | Lekcije o sjećanju

Prije nego što učenici krenu sa svojim istraživačkim zadacima, sudjeluju u vježbama i slušaju predavanje stručnjaka, umjetnika, aktivista, svjedoka ili trenera. Vježbe koje se mogu koristiti u ovom dijelu programa možete naći u priručniku.

DAN 2 | Obilazak spomenika

Učenici obilaze različite spomenike te temelj za daljnju raspravu stvaraju time što spomenicima pristupaju kao istraživači i novinari. Učenici preispituju spomenik i proučavaju njegovo značenje, estetiku i simboliku.

DAN 3 | Snimanje i intervjuiranje

Poslije istraživanja određenog spomenika učenici prolaze obuku intervjuiranja i rukovanja kamerom. Nakon toga učenici intervjuiraju građane i prolaznike koji iznose svoje misli, ideje, kritike i doživljaj spomenika. Intervjui se snimaju.

DAN 4 | Montiranje video-materijala

Montiranje intervjua i stvaranje kratkih dokumentarnih filmova trajanja oko 5 minuta pod vodstvom i uz pomoć profesionalnih urednika. Kratki filmovi trebali bi se baviti poviješću koju spomenik predstavlja i različitim mišljenjima ljudi koji su snimljeni.

DAN 5 | Predstavljavanje rezultata

Projekcija kratkih filmova i objavljivanje na YouTubeu kako bi bili dostupni široj publici.

Video-komentari Memory Walk HIP

Memory Walk filmske radionice održane su u Bosni i Hercegovini (2013.), Makedoniji i Srbiji (2014.) te Hrvatskoj (2015.) u sklopu projekta HIP.

Tijekom svake od Memory Walk radionica u Sarajevu, Istočnom Sarajevu, Zagrebu, Skoplju i Beogradu snimljena su tri kratka filma u trajanju od približno 5 minuta. Svaki kratki film bavi se jednim spomenikom ili nazivom ulice, odnosno trga.

U nastavku priručnika nalaze se kratka objašnjenja svakog spomenika koji filmovi tematiziraju, pitanja za raspravu (koja se mogu koristiti u Vježbi 9: Debatiranje o spomenicima) te izvori za daljnje istraživanje. Predloženi materijal za čitanje uključuje i jezičnu odrednicu (engl., bos./hrv./srp., mak., alb.).

Ovaj izbor nikako nije konačan i tekstovi nisu uvijek u skladu sa stavovima autora, već je namijenjen kao poticaj za daljnju raspravu. Za dodatne izvore informacija posjetite Memory Walk biblioteku u ovom priručniku na stranici 44.

Svaka Memory Walk filmska radionica proizvela je tri kratka filma. Prvi kratki film obrađuje spomenik iz razdoblja Drugoga svjetskog rata, drugi kratki film spomenik iz razdoblja Jugoslavije, a treći spomenik vezan je za ratove i sukobe 1900-ih (Bosna i Hercegovina, Hrvatska, Srbija) ili proces građenja nacije u 2010-im (Makedonija).

Kratki film 1: Spomenik Milanu Simoviću

Što ovaj spomenik obilježava?

Spomenik Milanu Simoviću koji se nalazi na Palama u Istočnom Sarajevu nastao je kao sjećanje na partizanskoga borca Milana Simovića, nositelja titule Narodnoga heroja u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji nakon 1945. Titula je bila druga najviša vojna nagrada za Jugoslavena koji su se istaknuli izvanrednim djelima, a Simović ju je dobio kao zapovjednik Viteške čete romanijskog partizanskog odreda tijekom Drugoga svjetskog rata. Za vrijeme borbi na prvoj crti bojišnice organizirao je rušenje željezničke pruge Sarajevo – Višegrad i time je onesposobio na više od 10 mjeseci. Ustaše su ga ubile 1942. Spomenik se sastoji od statue Milana Simovića koja se nalazi u malom parku.

Koje se dvojbe i polemike vežu za spomenik?

Spomenici koji su tematski vezani za Drugi svjetski rat nastavljaju biti osporavani u Bosni i Hercegovini. Partizani, kojima je pripadao i Milan Simović, doživljavaju se, ovisno o perspektivi, negativno, kao zločinci, ili pozitivno, kao nositelji pokreta antifašističkog otpora. U javnosti Pala, danas dijela Republike Srpske u Bosni i Hercegovini, spomenik je zanemaren, a zapušten je i neodržavan i park u kojem se spomenik nalazi.

Pitanja za raspravu nakon gledanja kratkog filma

- 1 Temeljem čega su određeni ljudi proglašavani Narodnim herojima za vrijeme Jugoslavije?
- 2 Zašto bi se neki ljudi mogli protiviti dodjeljivanju nekome titule Narodnoga heroja?
- 3 Zašto su borci, a mnogo manje žrtve, često tema spomenika? Postoje li spomenici posvećeni promatračima i pomagačima? Bi li takvi spomenici trebali postojati?
- 4 Što vam činjenica da je ovaj spomenik zapušten (kao i spomenik u kratkom filmu 2 – Spomen-park Vraca) govori o značaju antifašističke borbe u različitim skupinama društvu.

Izvori i zadaci za daljnje istraživanje

- 1 Istražite (engl., bos./hrv./srp.) Narodne heroje i pogledajte sličnosti i razlike uz pomoć Liste ordenja i medalja Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, 1945. – 1990.: <http://www.medals.pl/you/you2.htm>
- 2 Pročitajte (bos./hrv./srp.) više o Milanu Simoviću: Milan Simović – od skretničara vozova do Narodnog heroja: www.palelive.com/licnosti/milan-simovic-od-skretnicara-vozova-do-narodnog-heroja

Kratki film 2: Spomen-park Vraca

Što ovaj spomenik obilježava?

Spomen-park Vraca izgrađen je u Sarajevu 1981. oko mjesta gdje se nalazila stara austrougarska tvrđava u spomen na partizanske i civilne žrtve Drugoga svjetskog rata i imao je važnu rekreativnu namjenu za vrijeme Jugoslavije. Devedesetih godina prošloga stoljeća, tijekom opsade Sarajeva, vojne snage bosanskih Srba koristile su park kao stratešku točku s koje je gađan grad koji se nalazi u dolini ispod parka. Iste snage park su djelomično i oštetile tijekom povlačenja 1996. Spomen-park Vraca 2005. proglašen je nacionalnim spomenikom Bosne i Hercegovine. Unatoč tome, park je do danas ostao napušten.

Koje se dvojbe i polemike vežu za spomenik?

Sjećanja vezana za Drugi svjetski rat nastavljaju biti osporavana u Bosni i Hercegovini. Partizani se doživljavaju, ovisno o perspektivi, negativno, kao zločinci, ili pozitivno, kao nositelji pokreta antifašističkog otpora. Sukladno tome, Spomen-parku Vraca dio stanovništva priznaje značaj i vrijednost, a dio isto poriče. Mjesto je osporavano i stoga što ono uza se veže sjećanja i na Drugi svjetski rat i razdoblje Jugoslavije, ali i igra tragičnu ulogu u opsadi Sarajeva. Trenutna dvojba tiče se njegove obnove koja se odgađa iako se park nalazi na listi zaštićenih nacionalnih spomenika. Nekoliko nevladinih udruga aktivno radi na čišćenju prostora i obnovi parka.

Pitanja za raspravu nakon gledanja kratkog filma

- 1 Godine 1992., prije opsade Sarajeva, različiti antiratni aktivisti sebe su nazivali po narodnom heroju Vladimiru Periću Valteru koji je branio Sarajevo za vrijeme Drugoga svjetskog rata.
Što je, po vašem mišljenju, bila svrha vraćanja Valtera u javni diskurs 1992.?
- 2 Među nositeljima titule Narodnoga heroja samo je nekoliko žena. Jedan je od spomenika u Spomen-parku Vraca spomenik Žena borac koji predstavlja hrabrost i pobjedu i nije posvećen određenoj ženi, narodnom heroju. Usporedite ovaj spomenik sa spomenikom Milanu Simoviću. Zašto, po vašem mišljenju, postoji razlika između prikazivanja muških i ženskih heroja i što nam ta razlika govori o njihovu statusu u Jugoslaviji? Je li situacija danas drugačija?
- 3 Ako se Spomen-park očisti i obnovi, koju bi namjenu trebao imati?

Izvori i zadaci za daljnje istraživanje

- 1 Pogledajte (engl., bos./hrv./srp.) film Valter brani Sarajevo (1972) o jednom od narodnih heroja koji su branili Sarajevo tijekom Drugog svjetskog rata.
- 2 Pročitajte (bos./hrv./srp.) Amra Čusto Kolektivna memorija grada – Vječna vatra i Spomen Park Vraca. Historijska traganja, 1, 2008, str.. 101-123:
http://www.iis.unsa.ba/pdf/historijska_traganja_1.pdf i pročitajte (engl.) o Spomen-parku Vraca na mrežnoj stranici Povjerenstva za nacionalne spomenike:
http://www.kons.gov.ba/main.php?id_struct=50&lang=4&action=view&id=2559
- 3 Pročitajte (bos./hrv./srp.) Goran Mlinarević Kako spasiti tekovine antifašizma i jednakosti svih? Simbolička intervencija i inicijativa za obnovu ruke Ženi borcu na Vracama, 60-68 u: Baština, 3, Muzej književnosti i pozorišne umjetnosti. Sarajevo, 2015.
- 4 Pročitajte (engl.) Jasmina Čaušević (ur.) Women Documented, Women and Public Life in Bosnia and Herzegovina in the 20th Century. Sarajevo, 2014.:
soc.ba/site/wp-content/uploads/2014/10/Women-Documented_web-verzija-sa-koricama.pdf

Kratki film 3: Sarajevske ruže

Što ovaj spomenik obilježava?

Sarajevske ruže su betonski ožiljci izazvani eksplozijama granata koji su kasnije popunjeni betonom crvene boje, a nastale su kao sjećanje na ljude koji su ubijeni tijekom opsade Sarajeva (1992. – 1996.). Nepoznato je tko je i kada počeo popunjavati crvenim betonom praznine izazvane oštećenjima, no tijekom godina građani i aktivisti pokušali su sačuvati i obilježiti ova mjesta sjećanja.

Koje se dvojbe i polemike vežu za spomenik?

Nekoliko konkretnih priča postoji o tome tko je inspirirao stvaranje ovog spomenika, no do danas se ne može sa sigurnošću tvrditi tko je i kada potaknuo takvo označavanje ratnih oštećenja. Spomenik su godinama održavale pojedine nevladine udruge i do 2012. Vlada Republike Bosne i Hercegovine nije vodila brigu o njemu, a neke su Ruže čak i nestale tijekom obnove prometnica. Spomenik Sarajevske ruže anonimniji je i ne sadržava nikakvo objašnjenje ili komemorativnu ploču, što otvara mogućnost komemoriranja svih žrtava rata. Istovremeno, mnogi turisti prolaze ne primjećujući ih. Za neke građane Sarajeva one predstavljaju snažno sjećanje na prošlost, dok ih drugi vide kao znakove oštećenja koja bi trebalo popraviti.

Pitanja za raspravu nakon gledanja kratkog filma

- 1 Je li bitno znati tko je potaknuo gradnju spomenika? Objasni svoj odgovor.
- 2 Zašto Vlada Republike Bosne i Hercegovine nije u prošlosti vodila brigu o spomeniku?
- 3 Koliko je bitna uloga građanskih inicijativa na primjeru ovog spomenika?
- 4 Većina spomenika iz 19. i 20. stoljeća velike su statue. Tek krajem 20. stoljeća pojavio se trend spomenika koji su dio pločnika, koji možete primijetiti samo ako naiđete na njih. Zašto se, po vašem mišljenju, pojavio ovaj trend i kakav dojam ostavljaju velike statue, a kakav tip spomenika kojem pripadaju i Sarajevske ruže?
- 5 Prema vašem mišljenju, treba li spomeniku dodati objašnjenje, tekst ili bi trebao ostati tihi podsjetnik na ratna zbivanja?

Izvori i zadaci za daljnje istraživanje

- 1 Pročitajte (engl. bos./hrv./srp.) Azra Junuzović. 2006. Sarajevske ruže: ka politici sjećanja/Sarajevo roses: Towards politics of remembering. ArmisPrint.Sarajevo
- 2 Pročitajte (bos./hrv./srp.) Akcija mladih aktivista 2015: Bojom podsjetili na krv iz sarajevskih ruža: <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/foto-bojom-podsjetili-na-krv-iz-sarajevskih-ruza>
- 3 Usporedite (engl., bos./hrv./srp.) Sarajevske ruže sa Stolpersteine/Stumbling Stones (kamen spoticanja): https://bs.wikipedia.org/wiki/Kamenovi_spoticanja

Kratki film 1: Spomenik prosinačkim žrtvama

Što ovaj spomenik obilježava?

Kratki film analizira Spomenik prosinačkim žrtvama autora Dušana Džamonje u Zagrebu, povijesna zbivanja koja stoje iza tog spomenika i njihova različita tumačenja. Spomenik komemorira žrtve javnog vješanja u Zagrebu od strane hrvatskih vlasti nacističke marionetske države NDH (Nezavisne Države Hrvatske). Šesnaest antifašista obješeno je bez suđenja u prosincu 1943. kao odmazda partizanima, nositeljima antifašističkoga pokreta u Jugoslaviji tijekom Drugoga svjetskog rata, za miniranje tajnog skladišta oružja.

Koje se dvojbe i polemike vežu za spomenik?

Drugi svjetski rat i dalje je osjetljiva tema u Hrvatskoj zbog činjenice da je tijekom rata dio stanovništva surađivao s nacističkim okupatorom, a drugi se dio borio protiv okupacije u sklopu partizanskog pokreta. Obje strane preživjele su velike gubitke i mnogi ljudi su i dalje ogorčeni zbog članova obitelji koje su izgubili u ratu.

Pitanja za raspravu nakon gledanja kratkog filma

- 1 Je li moguće napraviti spomenik koji prikazuje sve strane složene povijesti? Bi li spomenik trebao tome težiti?
- 2 Kako je moguće da neki ljudi ne znaju gdje se spomenik nalazi ili što predstavlja?
- 3 Je li miniranje tajnog skladišta oružja koje pripada nacističkoj marionetskoj državi čin terorizma ili otpora?
- 4 Je li, po vašem mišljenju, apstraktni spomenik prikladan za komemoraciju takvog događaja?
- 5 Koliko je bitno sjećati se antifašizma?

Izvori i zadaci za daljnje istraživanje

- 1 Pročitajte (bos./hrv./srp.) Ivan Šibl. 1965. Iz ilegalnog Zagreba. Naprijed. Zagreb
- 2 Pročitajte (bos./hrv./srp.) učeničke radove na temu memorijalizacije Drugog svjetskog rata u Hrvatskoj Moj zavičaj kroz vrijeme, Dokumenta (Documenta):
http://www.documenta.hr/assets/files/publikacije/Moj_zavicaj_kroz_vrijeme.pdf
- 3 Istražite partizanski pokret u Jugoslaviji i Hrvatskoj.
- 4 Istražite (bos./hrv./srp.) memorijalizaciju koncentracijskog logora Jasenovac:
<http://www.iusp-jasenovac.hr/Default.aspx?sid=6468> i pročitajte (bos./hrv./srp.) o jugoslavenskom arhitektu koji je osmislio spomenik u Jasenovcu:
http://www.slobodnaevropa.org/content/Bogdanovic_dokumentarni_film/2177961.htm

Kratki film 2: Ime trga – maršal Tito

Što obilježava naziv zagrebačkog trga?

Kratki film tematizira sukob mišljenja vezan uz naziv Trga maršala Tita. Radi se o jednom od glavnih zagrebačkih trgova koji je nazvan po predsjedniku Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije od koje se Hrvatska odvojila tijekom rata za neovisnost devedesetih godina prošloga stoljeća.

Koje se dvojbe i polemike vežu za spomenik?

Ime trga sporno je zato što se na Titovo naslijeđe različito gleda u društvu. Dio građana u republikama koje su činile bivšu Jugoslaviju smatra da je Tito bio veliki državnik koji je puno napravio za zemlju, od Drugoga svjetskog rata kada je predvodio borbu protiv nacističkih okupatora, ali i nakon rata, u razdoblju izgradnje Jugoslavije. Drugi ga, pak, smatraju ratnim zločincem i diktatorom zbog lošeg postupanja sa zatvorenicima nakon svršetka rata te progona političkih neistomišljenika.

Pitanja za raspravu nakon gledanja kratkog filma

- 1 Do koje mjere ime ulice ili trga može služiti kao spomenik? Kakav značaj može imati?
- 2 Kako je moguće da se tako važna povijesna figura doživljava na tako različite načine?
- 3 Postoji li mogućnost da su oba stajališta valjana?
- 4 Je li moguće predavati povijest ako ne postoji jasan dogovor o povijesnom narativu?
- 5 Mislite li da su ove razlike proizašle iz obrazovnog sustava ili onoga što ljudi nauče u svojoj obitelji? Je li internet doprinio pojašnjavaњу ovakvih spornih povijesnih pitanja? Obrazložite svoj odgovor.

Izvori i zadaci za daljnje istraživanje

- 1 Pogledajte (engl., bos./hrv./srp.) (dio) dokumentarnog filma u produkciji BBC-a Smrt Jugoslavije: <https://www.youtube.com/watch?v=oODjSdLoSYo>
- 2 Istražite druge povijesne osobe i razmotrite različita stajališta o njihovom životu i radu (npr. Fidel Castro, Mahatma Gandhi) .
- 3 Zadajte učenicima da istraže rašomon-efekt koji se bavi pojavom da ponekad ljudi isti događaj interpretiraju na različite, kontradiktorne načine. Za komparativno istraživanje koristite članak (engl., bos./hrv./srp., alb., mak.) Jugonostalgija i Titovi spomenici <http://www.balkaninsight.com/rs/article/jugonostalgija-i-titovi-spomenici>

Kratki film 3: Spomenik Aleksandri Zec?

Što bi obilježio spomenik Aleksandri Zec?

Kratki film postavlja pitanje o potrebi postojanja spomenika koji bi komemorirao smrt Aleksandre Zec, dvanaestogodišnje djevojčice iz Zagreba koja je ubijena zajedno sa svojim roditeljima 1991. zato što su bili etnički Srbi. Ubojstva su počinili pripadnici pričuvnoga sastava Ministarstva unutarnjih poslova Republike Hrvatske, a počinitelji ubojstava nikada nisu osuđeni.

Koje se dvojbe i polemike vežu za spomenik?

Ovaj zločin dugo je prešućivan u hrvatskome društvu jer bi suočavanje s njim predstavljalo suočavanje s činjenicom da su Hrvati činili ratne zločine. Postoji snažno uvjerenje koje dijele mnogi ljudi da bi razgovor o bilo čemu lošem što su pripadnici hrvatske vojske, policije ili civili počinili tijekom rata na neki način umanjio značaj činjenice da je Hrvatska imala pravo braniti svoju neovisnost od agresije.

Pitanja za raspravu nakon gledanja kratkog filma

- 1 Zašto neki ljudi smatraju nečiju etničku pripadnost, rasu ili religiju važnom?
- 2 Zašto je društvima teško prihvatiti da su pripadnici njihove vojske također počinili zločine?
- 3 Koja je vrijednost spomenika za žrtve zločina koje su počinili vaši sunarodnjaci?
- 4 Mogu li, prema vašem mišljenju, takvi spomenici spriječiti mržnju i progon manjina u budućnosti?

Izvori i zadaci za daljnje istraživanje

- 1 Pogledajte (engl., bos./hrv./srp.) fotografski esej Sandre Vitaljić o mjestu gdje je ubijena obitelj Zec: Neplodna tla S. Vitaljić: Izložba s koje ćete izaći na rubu suza ili potpuno ravnodušni. <http://www.jutarnji.hr/-neplodna-tla--sandre-vitaljic--izlozba-s-koje-cete-iz-aci-na-rubu-suza-ili-potpuno-ravnodusni/444667/> ili [https://www.academia.edu/3053923/INFERTILE GROUNDS THE PHOTOGRAPH AS A SITE OF MEMORY](https://www.academia.edu/3053923/INFERTILE_GROUNDS_THE_PHOTOGRAPH_AS_A_SITE_OF_MEMORY)
- 2 Pročitajte (engl., bos./hrv./srp.) Obitelj Zec: sjećanje i dalje na čekanju: <http://cdtp.org/wp-content/uploads/2014/05/RECOM-Initiative-Voice-13-2013-ENG.pdf> i <http://www.recom.link/bs/glas-inicijative-za-rekom-13-2013-2/>
- 3 Usporedite priču o Aleksandri Zec s pričama druge djece žrtava rata kao što su Zlata Filipović (BiH) i Anne Frank (Nizozemska) ili romansiranu priču o Liesel Meminger (Njemačka) u knjizi Kradljivica knjiga autora Markusa Zusaka.

Kratki film 1: Spomenik Neveni Georgievoj

Što ovaj spomenik obilježava?

Kratki film predstavlja spomenik mladoj ženi Neveni Georgievoj – Dunji, članici partizanskoga pokreta koja je pogubljena kada je imala sedamnaest godina. Odrubili su joj glavu, nabili je na kolac i kasnije pokazivali građanima makedonskoga gradića Velesa kako bi ih zastrašili. Iako vrlo aktivna u partizanskom pokretu između dva svjetska rata, o njoj postoji vrlo malo informacija.

Koje se dvojbe i polemike vežu za spomenik?

Spomenik se nalazi u parku Žena borac u Skoplju, ali nakon državnog projekta Skoplje 2014 postao je skoro neprimjetan. Mnogi ljudi ni ne znaju da on postoji i koga predstavlja. Spomenik je osporavan i primjer je nedostatka rodne (i dobne) zastupljenosti kod spomenika.

Pitanja za raspravu nakon gledanja kratkog filma

- 1 Zašto su, po vašem mišljenju, žene borci manje prisutne u kulturi sjećanja u usporedbi s muškim ratnim junacima?
- 2 Jesu li važne žene i djeca u dovoljnoj mjeri zastupljeni u povijesnim knjigama i spomenicima? Ako smatrate da nisu, tko ondje nedostaje?

Izvori i zadaci za daljnje istraživanje

- 1 Usporedite (engl.) Dunju s drugim partizanskim ženama boricima na ovim prostorima ili ženama boricima u sukobima širom svijeta:
<http://www.historynet.com/famous-women-in-history>
- 2 Pored uloge borca, žena može u istodobno imati i druge uloge, kao što su: žrtva, počinitelj, promatrač ili spasilac. Prisjetite se ženskih ličnosti iz povijesti koje odgovaraju ovim ulogama. Trebaju li i one dobiti spomenike te kako bi oni izgledali? Pomoću **Vježbe 8 Moj idealni spomenik** osmislite takav spomenik i objasnite njegov značaj.
- 3 Pomoću **Vježbe 5 Biografija spomenika** (stranica 13) istražite spomenike drugih važnih ženskih povijesnih osoba, kao što je spomenik Majci Terezi u Skoplju autora Tome Serafimovskog.

Kratki film 2: Spomenik Josipu Brozu Titu

Što obilježava ovaj spomenik?

Kratki film predstavlja spomenik dugogodišnjem predsjedniku Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije Josipu Brozu Titu u glavnome gradu Makedonije. Titu su posvećena tri spomenika u Skoplju i sva se tri nalaze na istom mjestu, ispred srednje škole koja nosi njegovo ime..

Koje se dvojbe i polemike vežu za spomenik?

U sklopu projekta Skoplje 2014 izgrađeno je 34 spomenika, no niti jedan nije posvećen osobi ili povijesnom događaju iz razdoblja Jugoslavije. Zbog toga je stranka Titove lijeve snage ilegalno podigla spomenik u čast Josipu Brozu Titu, a mnogi ljudi u Makedoniji vjeruju da je i taj spomenik dio projekta Skoplje 2014. Naposlijetku, stranka je javno priznala da je inicijator podizanja spomenika, no i dalje nema informacija o tome tko je izgradnju financirao, niti koji je kipar autor djela. Nema informacija o tome ima li spomenik svu potrebnu dokumentaciju i dozvole da bude na ovome mjestu. Unatoč tome, mnogi ga građani Skoplja podržavaju.

Pitanja za raspravu nakon gledanja kratkog filma

- 1 Smiju li ljudi postavljati spomenike na javnim mjestima bez dozvole nadležnih institucija?
- 2 Kojoj povijesnoj ličnosti treba napraviti spomenik u mjestu u kojem vi živite? Trebamo li imati jednak broj spomenika za svako povijesno razdoblje ili bi neka razdoblja trebala biti zastupljena s više spomenika od drugih? Obrazložite svoj odgovor.

Izvori i zadaci za daljnje istraživanje

- 1 Istražite što se dogodilo s Titovim spomenicima nakon raspada Jugoslavije uz pomoć ove zbirke fotografija (mak.)
<http://b2.mk/news/26-jugoslovenski-spomenici-od-idinata?newsid=YvFA>, tekst (alb.)
<http://www.reporter.al/nostalgija-per-jugosllavine-lulezon-ne-memorialet-e-titos/>, fotografski esej (engl.) autorice Arne Mačić
<http://www.failedarchitecture.com/mortal-cities-and-forgotten-monuments/>, tekst (engl., alb., bos./hrv./srp.)
<http://www.kosovotwopointzero.com/article/1011/mbi-monumentet-e-ish-jugosllavis-e-dhe-interpretimin-e-se-kaluares> i tekst (bos./hrv./srp.) o jugoslavenskom arhitektu Bogdanu Bogdanoviću
http://www.slobodnaevropa.org/content/Bogdanovic_dokumetarni_film/2177961.htm
- 2 Koristeći **Vježbu 8 Moj idealni spomenik** (strana 19) zamolite učenike da nacrtaju spomenik državniku kojega sami odaberu.
- 3 Zadajte učenicima da istraže rašomon-efekt koji se bavi pojavom da ponekad ljudi interpretiraju isti događaj na različite, kontradiktorne načine. Za komparativno istraživanje koristite članak (engl., bos./hrv./srp., alb., mak.) Jugonostalgija i Titovi spomenici
<http://www.balkaninsight.com/rs/article/jugonostalgija-i-titovi-spomenici>

Kratki film 3: Spomenici Skoplje 2014

Što ovi spomenici obilježavaju?

Kratki film predstavlja projekt Skoplje 2014 koji je u potpunosti promijenio urbanu vizuru glavnoga grada Makedonije. U sklopu projekta izgrađeno je 34 spomenika i 39 skulptura koje bi trebale predstavljati makedonsku povijest te nadoknaditi manjak umjetničkih djela u gradu, koji je prema začetnicima projekta postojao. S obzirom na to da se projekt sastoji od velikog broja spomenika, film se bavi projektom u cijelosti, a ne određenim spomenicima. Osim toga, film istražuje utjecaj koji Skoplje 2014 ima na turiste te ljude koji žive u Skoplju i Makedoniji.

Koje se dvojbe i polemike vežu za spomenike?

Kratki film otvara pitanja transparentnosti, financijske opravdanosti, identiteta i povijesti. Ljudi u Makedoniji oštro su podijeljeni oko ovih pitanja. Jedna strana tvrdi da je ovo opravdan način trošenja novca poreznih obveznika jer čini glavni grad Makedonije ljepšim, a ujedno i povezuje s poviješću Makedonije. Za druge, pak, projekt je rasipanje velike količine novca poreznih obveznika (približno 550 milijuna eura, što je 7 puta više no što je bio početni proračun projekta). Postoje dokazi da se projekt ne provodi na ispravan i transparentan način. Dio građana ne shvaća što spomenici predstavljaju ili se protivi ovako značajnoj promjeni izgleda grada.

Pitanja za raspravu nakon gledanja kratkog filma

- 1 Tko bi trebao odlučivati koji će spomenici biti izgrađeni?
- 2 Kako bi trebalo financirati spomenike: privatnim ili javnim sredstvima?
- 3 Jesu li spomenici prikladan način poučavanja povijesti i nadoknađivanja manjka umjetničkih djela u javnom prostoru?
- 4 Kojih bi se ključnih povijesnih događaja trebalo prisjećati pomoću spomenika?
- 5 Slavenka Drakulić, hrvatska spisateljica, napisala je da države bivše Jugoslavije imaju „premalu povijesti, a previše sjećanja“ (Internationale Politik, veljača 2011.). Na koji je način moguće da se „previše sjećanja“ manifestira građenjem spomenika?

Izvori i zadaci za daljnje istraživanje

- 1 Pročitajte (engl., mak.) o projektu Skoplje 2014: <http://skopje2014.prizma.birn.eu.com> ili pročitajte (alb.) <http://portalb.mk/tag/shkupi-2014/>
- 2 Pitajte učenike kakvu bi novu namjenu i posljedice mogli imati spomenici koji su dio projekta Skoplje 2014. Raspravite moguće reakcije ljudi u gradu. Različite stavove možete pročitati (engl.) ovdje: <http://www.balkaninsight.com/en/article/battle-for-skopje-facades-takes-off>

Kako biste vi reagirali?

Ukoliko biste bili protiv ovakvoga projekta, kako biste kao građanin prosvjedovali?

Kratki film 1: Spomenik Staro sajmište

Što ovaj spomenik obilježava?

Staro sajmište – stari beogradski sajam izgrađen je 1937. na lijevoj obali rijeke Save na prostoru koji je sada dio širega centra grada. Godine 1941. područje gdje se Sajam nalazi, postalo je dio Nezavisne Države Hrvatske (NDH) i pretvoreno je u nacistički koncentracijski logor za Židove. Danas je to oronuli dio grada u kojem ljudi žive u ilegalnim građevinama sagrađenima na temeljima nastambi koncentracijskoga logora. Na mjestu gdje je bio logor tijekom Drugoga svjetskog rata, postoji neupadljivi spomenik izgrađen 2000. koji komemorira žrtve.

Koje se dvojbe i polemike vežu za spomenik?

Tijekom Drugoga svjetskog rata koncentracijski je logor bio nadomak grada, a kamioni s plinom na svom su putu prema logoru prolazili kroz Beograd. Postavlja se pitanje koliko su Beograđani u tome razdoblju znali o logoru. Nakon završetka rata nisu prikladno komemorirani ni oni koji su bili zarobljeni, ni oni koji su u logoru Staro sajmište izgubili život. Danas malo građana Beograda zna povijesnu pozadinu Staroga sajmišta, a bez upućenoga vodiča priču o koncentracijskom logoru tijekom Drugoga svjetskog rata lako biste mogli previdjeti posjetite li ovaj dio Beograda.

Pitanja za raspravu nakon gledanja kratkog filma

- 1 Imajući na umu okolnosti, mislite li da su građani Beograda znali što se događa u vrijeme kada je sajmište bilo koncentracijski logor? Što, prema vašem mišljenju, motivira ljude da reagiraju ili ne reagiraju u ovakvim situacijama? Biste li vi reagirali kada bi se nešto slično događalo danas u vašoj okolini?
- 2 Zašto su nacisti najčešće gradili koncentracijske logore na udaljenim lokacijama, daleko od naseljenih mjesta?
- 3 Znete li neko slično mjesto u vašem mjestu ili okolici?
- 4 Mislite li da bi žrtve Staroga sajmišta trebalo komemorirati na drugačiji način? Ako mislite da bi trebalo, navedite na koji način.
- 5 Većina je bivših koncentracijskih logora pretvorena u memorijalne centre ili muzeje. Zašto se, po vašem mišljenju, ovo još nije dogodila sa Starim sajmištem u Beogradu? Kako bi bilo živjeti u kući koja se nalazi na mjestu barake bivšega koncentracijskog logora?

Izvori i zadaci za daljnje istraživanje

- 1 Pročitajte (engl., bos./hrv./srp.) više informacija o Starom sajmištu: <http://www.starosajmiste.info/sr/> i usporedite trenutnu namjenu ovog prostora s namjenom tranzitnog kampa Drancy u Francuskoj koji se također koristi za socijalne stanove
- 2 Pogledajte (engl., bos./hrv./srp.) dokumentarni film o Starom sajmištu: <https://www.behance.net/gallery/821870/Staro-Sajmiste-documentary-series>
- 3 Pročitajte (engl.) knjigu Moj dobri otac spisateljice Beate Niemann koja je pisala o svom ocu, vođi Gestapoa u Beogradu.

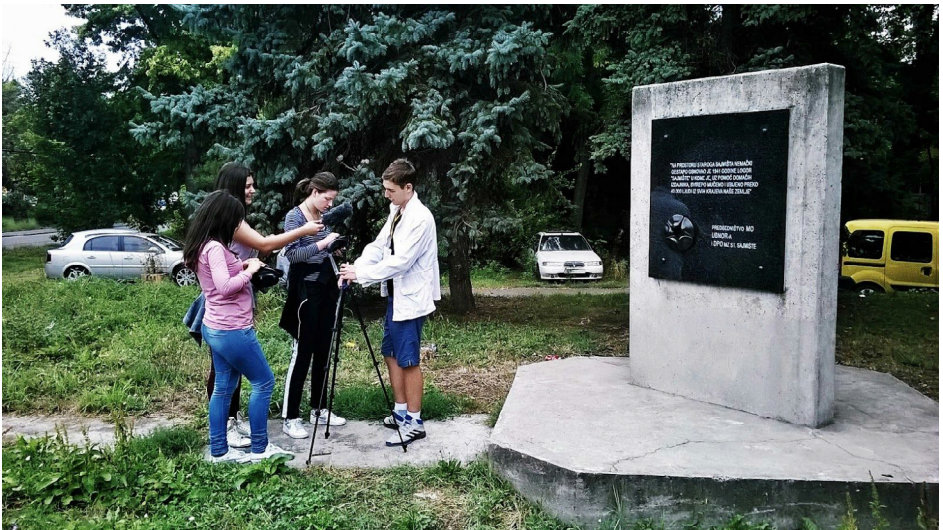
4 Pročitajte (engl., bos./hrv./srp.) o Hildi Deutsch, medicinskoj sestri - volonterki koja je pomagala zarobljenicima logora Staro sajmište te više o progonu Židova u Srbiji:
http://joz.rs/Sajmiste/Catalog_Sajmiste_WEB.pdf

5 Pročitajte (bos./hrv./srp.) dijelove knjige Jovana Bajforda Staro Sajmište – Mjesto sjećanja, zaborava i sporenja (2011):
https://rs.boell.org/sites/default/files/staro_sajmiste_-_jovan_bajford_72_dpi.pdf

i pročitajte (engl.) Rena Jeremić Rädle Sjećanje u Tranziciji: Koncentracijski logor Sajmište u službenoj politici sjećanja Jugoslavije i Srbije:

<http://www.cultures-of-history.uni-jena.de/debating-20th-century-history/serbia/rememberance-in-transition-the-sajmiste-concentration-camp-in-the-official-politics-of-memory-of-yugoslavia-and-serbia/>

6 Istražite slučajeve progona određenih skupina ljudi u današnje doba.

Kratki film 2: Obelisk Pokretu nesvrstanih

Što obilježava ovaj spomenik?

Obelisk je izgrađen 1961. s namjerom da naglasi važnost prve konferencije Pokreta nesvrstanih koja se održala u Beogradu. Za vrijeme ove konferencije, na kojoj je 25 zemalja imalo svoje predstavnike, donesena je deklaracija kojom se odbacuje pristupanje dvama najvećim vojnim savezima tijekom hladnoga rata. Umjesto toga, Pokret nesvrstanih zalagao se za strategiju „mirnoga suživota“. Spomenik se nalazi na desnoj obali rijeke Save i o njemu ljudi ne znaju puno. Nije poznato čak niti tko je autor spomenika.

Koje se dvojbe i polemike vežu za spomenik?

Zbog njegova izgleda – bijeli uski obelisk koji na sebi ima samo grb grada Beograda – mnogo ljudi nije ni svjesno da se radi o spomeniku koji je posvećen međunarodnoj konferenciji. Spomenik je danas nerijetko i vandaliziran.

Pitanja za raspravu nakon gledanja kratkog filma

- 1 Zašto je osnovan Pokret nesvrstanih?
- 2 U situaciji kada se dvije strane bore za nadmoć, koja može biti uloga treće, neutralne strane?
- 3 Koji bi mogao biti razlog za nebrigu oko ovog spomenika?
- 4 Postoji li razlika između izgradnje spomenika posvećenog povijesnom događaju u vrijeme mira i spomenika koji podsjeća na rat i sukobe?
- 5 Podsjeća li ovaj spomenik prolaznike na prikladan način na ono što predstavlja?

Izvori i zadaci za daljnje istraživanje

- 1 Pogledajte (engl.) dokumentarnu seriju u produkciji CNN-a Hladni rat:
<http://www.cnn.com/2014/01/02/world/the-cold-war-landmark-documentary/>
- 2 Istražite ulogu velikih međunarodnih organizacija za vrijeme hladnoga rata.
- 3 Istražite Pokret nesvrstanih u prošlosti i danas.

Kratki film 3: Spomenik *Why?* (Zašto?)

Što ovaj spomenik obilježava?

Izgrađen 2012. spomenik komemorira žrtve NATO-va bombardiranja zgrade RTS-a (Radio-televizije Srbije) 1999. Bombardiranje je bilo odgovor na srpsku ulogu u ratu na Kosovu. Na spomeniku se nalazi popis imena šesnaestero poginulih zaposlenika iznad kojega se nalazi riječ *Why?* Spomenik se nalazi na istaknutom mjestu iznad zgrade RTS-a u parku Tašmajdan.

Koje se dvojbe i polemike vežu za spomenik?

Glavna polemika u Srbiji vezana za ovaj spomenik je legitimnost NATO-va bombardiranja ključnih meta koje je bilo reakcija na odgovornost Srbije tijekom rata na Kosovu koja se i dalje osporava. NATO-ov napad na zgradu državne televizije kritiziran je iako praksa međunarodnih ratnih sukoba pokazuje da se medijske kuće smatraju legitimnim vojnim ciljevima. U Srbiji prevladava mišljenje da je RTS bio propagandna mašinerija režima Slobodana Miloševića, no ostaje dvojba je li bio legitimna meta NATO-ova bombardiranja. Također, postoje prijepori oko potvrđenih optužbi da su predstavnici države, uključujući i glavnog i odgovornog urednika RTS-a, znali za planirani napad i odlučili ne evakuirati zgradu kako bi kasnije iskoristili civilne žrtve za propagandu.

Pitanja za raspravu nakon gledanja kratkog filma

- 1 Kakav je utjecaj medija tijekom rata?
- 2 Koja je razlika između vijesti i propagande?
- 3 Koje bi skupine mogle dijeliti odgovornost za smrt medijskih djelatnika u ovom slučaju? Zašto je bitno da ljudi to znaju?
- 4 Zašto ljudi izbjegavaju spominjanje režima Slobodana Miloševića tijekom ovoga kratkog filma?
- 5 Zašto se na ovom spomeniku ili tijekom komemorativnih ceremonija ne spominju žrtve ratnih sukoba na Kosovu?

Izvori i zadaci za daljnje istraživanje

- 1 Pročitajte (engl., bos./hrv./srp.) kolumnu Snježane Milivojević o NATO-ovu bombardiranju 29 April 1999: <http://pescanik.net/29-april-1999/> i pročitajte (bos./hrv./srp.) <http://pescanik.net/bombardovanje-za-pocetnike>
- 2 Pročitajte (engl.) o nedavnom razvoju događaja vezanom za bombardiranje RTS-a: <http://www.balkaninsight.com/en/article/state-commission-to-investigate-nato-killed-journalists>
- 3 Istražite sudbine drugih novinara koji su izvještavali iz ratnih zona ili povijest drugih zgrada medijskih institucija tijekom rata (npr. zgrada novina Oslobođenje u Sarajevu, Bosna i Hercegovina).

Memory Walk Biblioteka

Istraživanje naslijeđa i sjećanja razvilo se u posljednjih dvadeset godina nudeći razne mogućnosti za istraživanje postojećih spomenika, kao i za razmatranje poteškoća vezanih uz sjećanja na prošlost. U nastavku priručnika naći ćete izvore koji su izravno povezani s projektom Memory Walk, mrežne stranice koje će vam pomoći istražiti različite načine memorijalizacije i izbor literature o ovoj temi. Svaki izvor uključuje jezičnu odrednicu(engl., bos./hrv./srp., mak., alb.).

Memory Walk Izvori (eng.)

mrežna stranica projekta HIP, koja sadrži radne materijale i kontakte lokalnih HIP koordinatora

www.historijaistorijapovijest.org

Youtube kanal Memory Walk Anne Frank House

<https://www.youtube.com/playlist?list=PL508euqE77BrOsm-DVyAZDZcBOUq4laqb>

Memory Walk mrežna stranica

<http://www.annefrank.org/en/Education/Special-Projects/Memory-Walk/>

Boerhout, Laura and Barry van Driel. 2013. "Memory Walk: An Interaction-Oriented Project to Interrogate Contested Histories." *Intercultural Education* 24: 211-221.

Klacsman, Borbála, "Memory Walk: History through Monuments" u: Andrea Peto and Helga Thorson, *The Future of Holocaust Memorialization: Confronting Racism, Antisemitism, and Homophobia through Memory Work* Tom Lantos Institute, 2015.

<http://tomlantosinstitute.hu/content/future-holocaust-memorialization-confronting-racism-antisemitism-and-homophobia-through>

Izvori o memorijalizaciji (općenito) - (engl.)

Ashplant, Timothy G., Graham Dawson and Michael Roper (eds.).

Commemorating War. The politics of memory (London: Transaction Publishers, 2004).

Stig Sorensen, Marie Louis and Dacia Viejo Rose (eds.)

War and Cultural Heritage. Biographies of Place (Cambridge: Cambridge University Press 2015).

Vree, Frank van, "The Art of Commemoration and the Politics of Memory" Open 2004/Nr. 7/(No)Memory: http://www.skor.nl/files/Files/OPEN7_P16-33.pdf

Winter, J., and E. Sivan (eds.), *War and remembrance in the twentieth century* (Cambridge: Cambridge University Press 2000).

Međunarodna mjesta savjesti

Međunarodna koalicija za mjesta savjesti međunarodna je mreža posvećena preobrazbi mjesta koja čuvaju sjećanje na prošlost u dinamične prostore koji promoviraju civilne akcije vezane uz suvremenu borbu za ljudska prava i pravdu. Mrežna stranica ove organizacije nudi informacije o memorijalnim mjestima širom svijeta.

<http://www.sitesofconscience.org/> i <http://www.youtube.com/user/SitesofConscience>

Laboratorij sjećanja (Memory Lab)

Laboratorij sjećanja nudi platformu za razmjenu, suradnju i kritičko razumijevanje povijesti i sjećanja u Europi. Sastavljen je od institucija, organizacija i osoba koje rade na mjestima sjećanja i u obrazovanju, u prvome redu na Zapadnom Balkanu i u Zapadnoj Europi. Na stranici ove organizacije možete naći informacije o memorijalnim mjestima u Europi.

<http://www.memorylab-europe.eu/index.html>

Izvori o memorijalizaciji (regionalni)

Banjeglav, Tamara "A Storm of Memory in Post-War Croatia"

Cultures of History University of Jena 2015 (ENG)

<http://www.cultures-of-history.uni-jena.de/debating-20th-century-history/croatia/a-storm-of-memory-in-post-war-croatia/>

Karačić, Darko, Tamara Banjeglav Nataša Govedarica, RE:VIZIJA PROŠLOSTI - Politike sjećanja u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Srbiji od 1990. godine (bos./hrv./srp.)

<http://library.fes.de/pdf-files/bueros/sarajevo/09702.pdf>

Moll, Nicolas 'Interview: A Different Kind of Remembrance'

Balkan Insight 2013 (ENG & B/C/S & ALB & MAC)

<http://www.balkaninsight.com/en/article/a-different-kind-of-remembrance>

Moll, Nicolas 'Division and denial and nothing else? Culture of history and memory politics in Bosnia and Herzegovina' *Cultures of History* 2015 (ENG)

<http://www.cultures-of-history.uni-jena.de/debating-20th-century-history/bosnia-and-herzegovina/division-and-denial-and-nothing-else-culture-of-history-and-memory-politics-in-bosnia-and-herzegovina/>

Moll, Nicolas "Sarajevska najpoznatija javna tajna": Suočavanje sa Cacom, Kazanima i zločinima počinjenim nad Srbima u opkoljenom Sarajevu, od rata do 2015. ("Sarajevo's most known public secret": Dealing with Caco, Kazani and crimes committed against Serbs in besieged Sarajevo, from the war until 2015) *Friedrich Ebert Foundation BiH, Sarajevo, 2015* (B/C/S)

http://www.fes.ba/files/fes/pdf/publikationen/2014/2015/Moll_Final_Web_Version.pdf

Ristić, Marija. 2013. *Yugo-Nostalgia Thrives at Tito Memorials*, *Balkan Insight* (alb., bos./hrv./srp., engl., mak.)

<http://www.balkaninsight.com/en/article/yugo-nostalgia-thrives-at-tito-memorials>

CDRSEE Joint History Project (alb., bos./hrv./srp., engl., mak.)

TEACHING MODERN SOUTHEAST EUROPEAN HISTORY Alternativni obrazovni materijali Centra za demokraciju i pomirenje u jugoistočnoj Europi, npr. Radna bilježnica 4 Drugi svjetski rat

<http://cdrsee.org/projects/jhp/publications>

EUROCLIO HIP - BIH (bos./hrv./srp., engl.)

Alternativni obrazovni materijal za učenje povijesti, npr. Obični ljudi u neobičnoj zemlji (o razdoblju Jugoslavije)

<http://cliohipbih.ba/materijali/topic/ordinary-people/>

Mrežni portal Conflicting Memories. Post-War Balkan Monuments in Focus

(alb., bos./hrv./srp., engl., mak.)

Ovaj informativni portal na internetu koji uređuje Balkan Insight uključuje kartu s brojnim spomenicima na ovim prostorima i informacije o njima.

<http://www.balkaninsight.com/en/page/balkan-transitional-justice-memorialisation-conflicting-memories>

MOuMENTI – Promjenjivo lice sjećanja na Zapadnom Balkanu (bos./hrv./srp., engl.)

Katalog organizacije Forum ZDF s fotografijama spomenika iz regije autora Marka Krojača i sljedećim priložima:

Christian Pfeifer (regionalni menadžer, Forum ZDF), dr. Lutz Schrader Spomenici i politika identiteta na Zapadnom Balkanu,

dr. Bojana Pejić Jugoslavenski spomenici: Umjetnost i retorika moći,

Mirjana Peitler – Selakov Memorijalna umjetnost u Srbiji od balkanskih ratova do danas,

dr. Senadin Musabegović Simbolički značaj spomenika u Bosni i Hercegovini,

dr. Vjeran Pavlaković Oспораване повјести и монументална прошлост: Хрватска култура

сјећања, Shkëlzen Maliqi Rat simbolima: Sjećanje na Kosovo,

Valentino Dimitrovski Povratak u prošlost: Spomenici i sjećanje u Makedoniji.

<http://westernbalkans.forumzfd.org>

MemorInmotion. Pedagogical Tool on the culture of remembrance (bos./hrv./srp., engl.)

Sjećanje u pokretu. Obrazovno sredstvo o kulturi sjećanja

U suradnji s profesorima povijesti Bosne i Hercegovine (EUROCLIO – BIH), Inicijativom mladih za ljudska prava (YIHR-BIH), Humanosti u akciji – Bosna i Hercegovina i Kućom Anne Frank, Forum ZDF – Bosna i Hercegovina razvio je i implementirao treninge za buduće trenere obrazovnoga sredstva Sjećanje u pokretu čiji je cilj osvijestiti značaj kulture sjećanja i uloge spomenika u njoj.

<http://westernbalkans.forumzfd.org/en/activity/lessons-past-tools-future>

Pregled jugoslavenskih spomenika (bos./hrv./srp., engl., mak.)

Mrežna stranica s fotografijama iz Jugoslavije, bosanskohercegovačka verzija:

<http://www.6yka.com/novost/36781/ovi-jugoslovenski-spomenici-izgledaju-kao-da-su-sa-druge-planete-foto>

Suočavanje s prošlošću Balkana – balkanska mrežna stranica (alb., bos./hrv./srp., engl., mak.)

Portal sa člancima na temu suočavanja s prošlošću u regiji:

<http://www.dwp-balkan.org/en/>

Neprikladni spomenici – mrežna stranica (bos./hrv./srp., engl.)

Baza podataka o spomenicima koja se bavi revalorizacijom i zaštitom jugoslavenskoga antifašističkog naslijeđa i spomenika povezanih s narodnooslobodilačkom borbom.

<http://inappropriatemonuments.org/en/>

Autori i zahvale

Autori

Koordinatori:

Laura Boerhout (Anne Frank House/University of Amsterdam),
dr. Maja Nenadović (Anne Frank House)

Suautori:

Boris Miković (Otvorena komunikacija),
Tvrтко Pater (HERMES),
Vauter Ritsema (profesor povijesti /Anne Frank House),
Sanja Stefanović (Obrazovni forum mladih),
Rodoljub Jovanović (University of Amsterdam)

Recenzenti:

Barry van Driel (Anne Frank House/International Association for Intercultural Education),
Ivana Gabalova (Anne Frank House),
Senada Jusić (nastavnica povijesti / EUROCLIO HiP-BiH),
Ida Ljubić (nastavnica povijesti),
dr. Nicolas Moll (neovisni istraživač)

Autorska prava – fotografije:

Kerim Somun (YIHR BiH),
Vedran Senjanović (redatelj),
Gema Arrieta Domingo (Anne Frank House),
Inga Kotlo (samostalna prevoditeljica),
Marko Matović (sudionik radionice Memory Walk)

Prijevod i lektura: Mirela Nenadović i Helena Roštaš

Dizajn: Ines Lambert, Rodoljub Jovanović (University of Amsterdam)

Dizajn - logo: Erika Terpstra (Anne Frank House), Overhaus

Tisak: Knjigoprint Zagreb

Zahvale:

Ovaj priručnik i popratni DVD ne bi bili mogući bez podrške Europske unije projektu Historija, Istorija, Povijest – Pouke za sadašnjost. Projekt je financiran u okviru granta EuropeAid/135428/DH/ACT/MULTI, „Pomirenje na Zapadnom Balkanu kroz analizu nedavne prošlosti, izvještavanje o tranzicijskoj pravdi i napredak istraživačkog novinarstva“. Tim su sredstvima, također, podržane radionice Memory Walk – Create tijekom kojih su snimljeni kratki filmovi u Hrvatskoj, Srbiji i Makedoniji. Radionicu Memory Walk u Bosni i Hercegovini 2013. financirali su Humanosti u akciji, Veleposlanstvo Republike Njemačke u BiH, Veleposlanstvo Republike Austrije u BiH, Veleposlanstvo Republike Italije u BiH i volonterski program Ujedinjenih naroda.

Izražavam zahvalnost svim sudionicima, predavačima, nastavnicima, filmskim urednicima i ostalim stručnjacima koji su doprinijeli radionici Memory Walk i pomogli da se osmisle vježbe koje možete naći u ovom priručniku.

Priručnik se temelji na dvama priručnicima koji su razvijeni u prethodnim godinama: Memory Walk. Obrazovni alat (Kongres nacionalnih manjina Ukrajine) i Sjećanje u pokretu – Edukacijski alat o kulturi sjećanja (Forum ZDF).

Posebno želimo zahvaliti stručnjacima koji su sudjelovali u kreiranju priručnika:

Kira Kreyderman (Kongres nacionalnih manjina Ukrajine),

Olexander Voitenko (neovisni stručnjak),

Mikhail Tyaglyy (ukrajinski Centar za proučavanje holokausta),

Michele Parente (Forum ZFD),

dr. Larisa Kasumagić – Kafedžić (Sveučilište u Sarajevu),

Senada Jusić, Bojana Dujković – Blagojević, Melisa Forić (EUROCLIO HIP - BiH),

Muhamed Kafedžić – Muha (filmski djelatnik),

Marko Krojač (fotograf),

dr. Nicolas Moll (neovisni istraživač) i

Barry van Driel (Anne Frank House/ International Association for Intercultural Education).

*“Više neću prolaziti pokraj spomenika,
a da ga ne pogledam i ne pročitam posvetu.”*
sudionik Memory Walk radionice u Zagrebu

*“Sada sam više zainteresiran
i više cijenim priče koje stoje iza spomenika.”*
sudionik Memory Walk radionice u Beogradu

*“Naučila sam gledati
dublje u poruke iza spomenika.”*
sudionica Memory Walk radionice u Istočnom Sarajevu

U suradnji sa:

anne frank house

Partneri projekta:

МЛАДИНСКИ
ОБРАЗОВНИ
ФОРУМ YOUTH
EDUCATIONAL
FORUM

МХРБИХ

HUMANITY IN
ACTION
Bosnia and Herzegovina

Open Communication

Ovaj projekt financiran je od strane Europske unije. Stavovi i sadržaj ovog izdanja isključivo su odgovornost autor(ic)a i ne odražavaju stavove Europske unije.